

TÜRK SİYASÎ PARTİLER KANUNU

Yazan : Prof. Dr. Yavuz ABADAN

Önsöz :

Yeni Anayasamızın kurmuş olduğu demokratik parlâmanter düzen içerisinde siyasî partilerimiz, sosyal ve siyasî hayatın gelişip gerçekleşmesinde bugüne kadarki durumla kıyaslanamıyacak bir anlam ve önem kazanmışlardır. Gerçekten bir yandan 1961 Anayasasının, 56 ve 57 inci maddeleri, Türk siyasî partilerini «kamu hukuku müesseseleri» olarak devlet organları niteliğine ulaştırmış, öte yandan 648 sayılı «Siyasî Partiler Kanunu» onları Dernekler Kanununa bağlıktan kurtarıp kendi varlık ve görevlerine uygun bir hukukî statüye kavuşturmuştur. Bilindiği üzere daha önce siyasî partilerin kuruluş ve çalışmaları, daha çok özel hukuk alanında yer alan Cemiyetler (Dernekler) Kanunu ile düzenlenmiş bulunuyordu.

Bu durumdan doğan en önemli sakınca, iktidar veya muhalefet olarak siyasî hayatın akışını ve devlet idaresinin işleyişini etkileme sorumluluğuna katılan partilerin, sınırlı amaçlarla kurulmuş tek yönlü hayır kuruluşlarına uygulanan kuralların dar çerçevesine sıkıştırılmaları yolundan esas görevlerinin engellenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim, İkinci Meşrutiyetin ilânı (23 Temmuz 1908) sonucunda gizlilikten kurtularak gün ışığına çıkma fırsatına kavuşan siyasî partilerin meşrû kuruluşlar niteliğini kazanmaları, 1909 yılında yapılan bir değişiklikte 1876 Kanun-u Esasîsinde yer alan «Cemiyet Kurma» (Md. 120) ilkesine dayandırılmıştı. Şu kadar ki cemiyet kurma hürriyeti, gecikmeden çıkarılan yeni Cemiyetler Kanunu ile esaslı şekilde sınırlandırılmış, siyasî partilerin kaderi de bahsi geçen kanunun köstekleyici hükümlerine bağlanmıştı.

Cemiyetler Kanununun, kamu faaliyetleri ile ilgili bütün kuruluşları kapsayan sınırlayıcı kuralları, yarım yüzyılı aşan süreye rağmen, bugünkü mevzuatın koydukları yasakları, belli ölçüde andırmaktadır : Dernek kuruluşunu engelleyen sebeplerin başında

a) Osmanlılığa bağlılık, b) Gizlilikten sakınma, c) Milliyetçilik ve kavimcilik iddialarıyla imparatorluğun bütünlüğüne aykırı hareketlerde bulunmama esasları yer alıyordu. Kanunun öngördüğü bu yasaklar, bir Ortaçağ teokratik devlet niteliğini temsil eden Osmanlı İmparatorluğunda çözülme eğilim ve akımlarını önleme amacına yönelmiş bulunuyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde siyasî birliği koruma amacını güden bu hükümler, edebiyat, sanat, kültür, hayır gayeleriyle kurulan cemiyetler, dolambaçlı yollardan islâmcılık, Türkçülük, Garpcılık, Sosyalizm vesaire eğilimleriyle, Cemiyetler Kanununun güttüğü amacın gerçekleşmesini önlemişlerdir.

Bu tarihî gelişimin çeşitli yönlerden ortaya koyduğu gerçekler karşısında, 27 Mayıs Devriminin sonucu olan 1961 Anayasası, temsilî demokrasiden kütle demokrasisine geçişin ifadesi olan «Partiler Devleti» nin ana ilkesine uygun olarak, «siyasî partilerin ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları» (Md. 56, f. 2) sayılmaları gerektiğini belirttikten sonra, parti kurma ve siyasî alanda serbestçe çalışma hürriyetinin doğurabileceği sakıncaları gözönünde tutarak, «siyasî partiler tüzük, program ve faaliyetlerinin, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik cumhuriyet ilkelerine ve **devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği temel hükmüne** uygun olması zorunluğunu» tesbit etmiş, «bunlara uymayan partilerin temelli kapatılacağı» (Md. 57. f. 1) kaydıyla gerici ve bozguncu akımları önleme maksadını hiç bir tereddüde yer bırakmayan bir açıklıkla ortaya koymuştur. Anayasanın iktidar ve muhalefette bulunan bütün partilere bir kesin emir (İmperatif cathégorique) halinde yönelttiği bu genel direktife sorumluların siyasî faaliyetlerinde ne ölçüde uydukları, 1965 genel seçimlerindeki uygulama örnekleriyle belirtilmeye çalışılacaktır.

Bu arada önsözümüzde yer alması gerektiğine inandığımız, bir gelişime özellikle değinmek istiyoruz: Anayasamızın, teminata bağlılığı «parti kurma hürriyeti», XX nci Yüzyıl ortasında kökleşen bir yeni anlayışın sonucudur. Kitle demokrasisi, Ondokuzuncu Yüzyıl sonucunda hâkim olan ve bugünkü Anayasamızda da yer alan «Büyük Millet Meclisi Üyeleri, seçildiği bölgeleri veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler» (Md. 76) kaidesini temelinden yıkmıştır. Bunun yerine son yıllarda özellikle Alman Devlet teorisinde ağır basmaya başlayan «Devlet = siyasî partiler» denklemine uygun olarak, halk iradesini belirtmede partiler, normatif yönden de tek yetkili siyasî organ niteliğine kavuşmuşlardır.

Bu gelişim, siyasî partilerin kavram ve görevleri açısından yeni bir tanımlama (tarif) ihtiyacını doğurmaktadır. Gerçekte siyasî partilerin Anayasa düzeninin korunması ve gerçekleşmesinde, seçimler sonucunda Parlatentonun kuruluş ve işleyişinde, dolayısıyla hükümetin başarı ve çalışmalarında en önemli rolü oynadıkları son günlere kadar kanun koyucuların ilgi ve dikkatinden yoksun kalmıştır. Oysaki her büyük toplumun düşünce ve dileğini belirtmede fertlerle cemiyet arasında aracılık yapacak bir teşkilât kurulması kaçınılmaz bir sorundur. Sosyolojik bir gerçek olarak siyasî partilerin kamu hayatında taşıdıkları yapıcı ve yaratıcı görev, onların özel hukuk hükümlerine bağlı kuruluşlar olmaktan kurtarılmasını gerekli ve zorunlu kılmaktadır. Bu sonuç, siyasî partilerin kuruluş ve işleyiş sürecinde (vetire) lüzumlu serbestlik imkânları ölçü ve çerçevesinde teşkilâtlanmış gurupların, siyasî parti hüviyeti ve iktidara adaylık iddiasıyla ortaya atılmalarını gerektirmektedir. Genel ilkeler açısından Batı Almanya'nın 23.5.1949 tarihli Bonn Anayasası'nın 21 inci maddesinden önemsiz söz değişiklikleriyle 1961 Anayasamızın 56 ve 57 inci maddelerine aktarılan siyasî partilerle ilgili hükümler, Türkiye'nin siyasî oluşumunda ağır basmaya başladığı gün ışığına çıkan kitle demokrasisinin gereklerine uyayan yeni bir parti kavramının siyasî ve hukukî görüş ayrılıklarını barıştıracak bir niteliğe kavuşması imkânını sağlamış görünmektedir. Buna göre, bugünün anlayışıyla bir siyasî partinin esas vasfını, kitlelerin siyasî iktidara hâkim olmasını sağlayacak bir sistemde aramak gerekmektedir. Anayasamızın benimsediği bu tarife göre, bugün bir siyasî partinin müsbet yönde etkisi, bir vatandaşlar gurubunun, belli siyasî hedeflere ulaşma dileğiyle, millî iradenin belirtmesine yardımcı olması, seçimlerde bu maksadı gerçekleştirmeye çalışacak parti parlamento adaylarını isabetle tesbit etmesidir. Siyasî partilerin, kitle iktidarına dayanan bir sistem içerisinde bir yandan belli şartlar içerisinde siyasî iktidarı destekleyip yöneltici, öte yandan firenleyip kontrol edici görevleri herhangi bir tartışma konusu olmaktan çıkmıştır.

Şu kadarki her siyasî kuruluşun, iktidarı elde etme amacı, siyasî parti kurma gayesinden koparılması imkânsız bir dilektir. Siyasî partiler, bu hedefe ulaşmayı genel seçimlerde ileri sürdükleri adayların kazanmasını sağlama yolundan, siyasî kararları en geniş ölçüde etkileyip belirtme şansı ve imkânında bulur ve ararlar. Ancak modern demokratik anlayış, bir partinin tek başına siyasî hayata hükmetmesi, bir dikta rejimini gerçekleştirme emeline kapılması eğilimine kesin şekilde karşıdır. Anayasamızın 56 inci mad-

desinin üçüncü fıkrasında Bonn Anayasasından farklı olarak, «siyasî partilerin ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları» sayılmaları bu gerçeğin normatif alanda teminatı değerini taşımaktadır.

Bu arada bir siyasî parti tanımlamasında en başta gelen niteliğinin, gerçek anlamda siyasî amaçlara yönelmesi, -başka bir deyimle- gerçekleşmesini ve çözülmesini dilediği çeşitli siyasî problemler konusunda genel bir görüş ve anlayışa sahip olması mihra-kında toplandığı unutulmamak gerekir. Bu görüş açısından her siyasî partinin iktidar mücadelesinde en azından vatandaşlar çoğunluğunun desteğini kazanma dilek ve emelini taşıyan bir kuruluş olması kaçınılmaz bir vasıftır.

Özellikle bu görüş açısından siyasî partilerle, vatandaş gurup-larınca teşkilâtlandırılıp «dernekler» adını taşıyan kuruluşlar ara-sında fark bütün açıklığı ile belirlemektedir. Yine Anayasamızca te-minata bağlanan «dernek kurma hak ve hürriyeti» (Md. 29) ne da-yanan kuruluşlar siyasetle doğrudan doğruya ilgisiz iktisadî veya sosyal şahsî ve ferdî menfaatler alanında faaliyette bulunmalarıyla siyasî parti kavramından kesin çizgilerle ayrılmaktadırlar. Bu ara-da siyasî partilerin yetkili organlarca belirtilen genel siyasî hedef-leri, şu veya bu sınırlı ve mahallî maksatlarla yer yer toplanan ve sonradan dağılan seçmen guruplarından ayrılmalarını sağlayan esaslı bir kriter teşkil etmektedir.

Bu arada siyasî partilerin, ancak belli ve sağlam bir seçiciler gurubuna sahip olması gerekliliği de, siyasî vasfı olmayan kuruluş-lardan ayırıcı bir ölçü rolünü oynamaktadır. Dolayısıyla siyasî par-tinin devamlı ve etkili bir teşkilâta dayanması, herhangi bir sosyal gurupla karıştırılmaya önleyici tanınmış ve benimsenmiş bir ad taşıması, memleket ölçüsünde tanınması, bir program ve tüzükle idareci ve temsilciler tarafından yöneltilmesi şarttır. Siyasî hedef-ler bakımından önemli olan bir nokta da siyasî faaliyetin mahiye-tini, herhangi bir karışıklığa ve yanlışlığa yer vermiyecek bir açık-lıkla belirtmektir. Siyaset kavramını, kesin şekilde belirtmek için, toplum hayatı düzenini ayakta tutan devlet varlığını esas tutmak gerekir. Bu bakımdan ilk Yunan sitelerince benimsenen «Polis» terimi, «siyasî hareketin devlet faaliyet varlığı ile kopmaz bağlı-lığını ortaya koymaktadır. Nitekim politika, kaynağını bir tâbirden almaktadır.

Bu noktada «idare» ile «siyaset» arasındaki önemli bir ayrılı-ğa değinme zorunluğu ile karşılaşmış bulunuyoruz. Aslında «ida-

re» kavramıyla kastedilen faaliyetin, günlük işlerin mevcut kaide ve hükümlere göre yürütülmesi anlamında kullanılmakta olduğu genellikle yerleşmiş ve kabul edilmiş bulunmaktadır. Buna karşılık, «siyaset» kavramının, devlet faaliyetinde gerçek yaratıcı yönü kapsayan devletin kendi varlık ve mahiyetini, kudret ve hakimiyetini belirten «hükmetme» görevini ön plânda tuttuğu meydandadır. Başka bir deyimle, «idare» devletin esas siyasî görevlerini yerine getirmesini sağlayacak teknik vasıtaları hazırlama ve yaratma yoludur.

Modern sosyoloji bilimi, siyasetin özünü iktidar fenomeni mihrakında toplamaktadır. Bu görüş açısından siyasî faaliyetin niteliğini belirten kriter, «iktidar mücadelesi», iktidara katılma gayret ve arzusu, yahut hiç olmazsa iktidarın belirim ve dağılımını etkileme dileğidir. Bu mücadelenin yöneldiği esas hedef, dış politika da devletin milletlerarası itibar ve kudret kazanması, iç politikada ise, özellikle siyasî partilerin, devlet idaresinde temsil ettikleri insan guruplarının kuvvetliliği ölçüsünde söz sahibi olmalarıdır. İktidara katılma, belli ölçüde karar alabilme yetkisini belirtir. Bu anlamda siyaset, genel olarak, devletteki hukuk düzenini kamu yarar ve refahına hizmet gayesiyle korumak ve yürütmek için karar alabilme kudret ve yetkisine sahip olma mücadelesidir.

Bu tanımlama ile aslında sosyolojik bir kavram olan siyaset, normatif yönden aynı zamanda ahlakî bir değer ve muhteva (kapsam) kazanıyor. Gerçekten insan toplumunun yönetimini düzenleme amacına yönelen bir politikanın, devletin kuruluş ve işleyişinde ahlâkî kuralları ön plânda tutması kesin bir zorunluktur. İnsan varlığının özünü temsil eden ana direktif, siyasî davranış ve hareketlerde de ahlakî hedeflere uymayı, dolayısıyla her türlü şahsî veya zümrevî çıkarlar dışında halk ve toplumun isteklerini gözetmeyi vazgeçilmez bir ilke olarak benimsenmeyi gerektirmektedir. Nitekim klâsik çağ devlet teorisinden başlayarak, «insan toplumu» için en üstün «saadet müessesesi» olarak vasıflandırılan devletin, kamu yararlarını ihmâl yolundan kişisel çıkarları üstün tutan idareciler elinde çöküntüye gittiği ve gideceği, tarihî ve sosyolojik inceleme ve belgelerle isbatlanmıştır.

Bu bakımdan siyasetin, insan varlığının özünü temsil eden ahlakî hedeflere yönelmesi tabiidir. Devlette siyasî iradenin belirtilmesinde, her türlü vicdanî bağlılık ve mükellefiyetlerin bir kenara itilmesi, toplumda keyfî tasarruflara en geniş ölçüde yol açan dilimizde yerleşen bir terimle, «dağ ve orman yasalarının egemenliği»

sonucunu doğuracaktır. Siyasî hayatta iktidarın, «tek gaye» olarak güdülmesi halinde, milletler ve insanlar için nasıl haysiyetsiz ve şerefsiz, bu bakımdan katlanılması imkânsız bir toplum hayatının mukadder olduğu yakın tarihin fecaatla sonuçlanan gelişim ve olayları ile sabittir.

Bu gerekçe ile gerçek anlamda bir siyasî partinin, kamu yararına aykırı sınırlı ve mahallî hedef ve faaliyetlerden kendisini kurtarması zorunludur. Ayrıca siyasî partilerin sürekli etkiyi sağlayacak şekilde devamlı ve sağlam bir teşkilâta sahip olmaları, diğer dernekler gibi sınırlı ve geçici hedeflerle yetinmeyip toplumun siyasî bütünlüğünü koruyacak davaları benimseyip savunmaları gerekmektedir. 1961 Anayasası ve Türk Siyasî Partiler Kanunu, bu hedefe yönelen mevzuatla, siyasî partilerin modern gelişme uygun çalışma ve etki imkânlarını teminata kavuşturmuştur. Bu kısa etüdümüz, bu gerçeği kanunî hükümler ışığında aydınlatma amacını gütmektedir.

TÜRKİYE'DE SİYASÎ PARTİLERİN GELİŞİMİ ve ANAYASALAR

27 Mayıs hareketinin eseri ve neticesi olan 1961 Anayasasından önceki Anayasaların hiç birinde siyasî partilere ait açık bir hüküm bulunmamasını tabiî saymak gerekir. Aslında siyasî partiler faaliyetinin yoğunlaştığı Batı ülkelerinin Anayasalarında da 1949 tarihli Bonn Anayasasına kadar partiler konusunda herhangi sarih bir hükme raslanmamaktadır. Yalnız 1919 tarihli Weimar Anayasasının 130 uncu maddesi «memurlar bir partinin değil, toplumun hizmetindedirler» hükmü ile dolayısıyla parti gerçeğine işaret etmektedir. Bununla beraber halk kitlelerinin siyasetle ilgilenmesinde ve demokratik akımların kuvvetlenmesinde büyük rol oynayan siyasî partilerin kuruluş hürriyetine dair açık bir hükmün Weimar Anayasasına konulmamış bulunması daha 1920 lerde felsefî ve sosyolojik görüş açısından eleştirmelere yol açmıştır.

Bu devrede Almanya'da siyasî partiler problemi üzerindeki araştırmalar, birbirinden farklı iki görüş açısının etkisi altında kalmıştır. Bu istikâmetlere ışık tutan iki ünlü bilginden Radbruch konuyu «Hukuk Felsefesi» (1), Kelsen ise «Sosyolojik Poziti-

(1) Gustav Radbruch. Rechtsphilosophie Üçüncü baskı 1932 Velya Meyer Leipzig. Rechtsphilosophische Pasesienlehre Hukuk Felsefesi açısından siyasî partiler: S. 58 - 69 Müellifinin ölümünden sonra eserin Erich Wolf tarafından yayınlanan 4 üncü baskısı Koehler Verlag. 1950. S. 156 - 174 ve Handbuch des deutschen Staatsrechts. Bd. 1. S. 285 ve sonrası 1930.

vizm» (2) açısından incelemeye tâbi tutmuşlardır. Bonn Anayasası'nın 21 inci maddesinde «Partilerin, halkın siyasî iradesini belirten organlar» olduğu hükmünün yer almasından beri de konu yalnız siyasî sosyolojik açıdan değil, Anayasa hukuku problemi olarak da incelenmektedir.

Türkiye'de siyasî partilerin mahiyet ve etkileri konusunun bilimsel açıdan incelenmesi çok partili sistemin kurulmasından beri hızlanmıştır. Aslında parti kurma hürriyetinin teminat altına alınmadığı bir rejimde siyasî partilerle birlikte bunların ilmî açıdan araştırılmasını geliştirecek bir ortam olamayacağı tabîî bir sonuçtur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda siyasî faaliyetleri meşrutî bir temel üzerinde tesbite çalışan ilk 1876 Birinci Meşrutiyet Kanunu Esasîsi Katolik liberaller arasında hürriyet fikri esasında bir uzlaşmanın mahsulü olan 7 Şubat 1831 Belçika Anayasasını örnek almış olması iddiasına rağmen, bahsi geçen Anayasanın yalnız tertip şeklini taklit ile yetinmiş, buna karşılık ruh bakımından kuvvetler birlik ve bütünlüğünü benimseyen bir sistem içinde milletin ve vatandaşların haklarını teminat altına alma yerine, «İslâm dininin koruyucusu Sultan ve Halifenin» (Md. 4) kutsal haklarını ve mutlak hakimiyetini tesbit eden (Md. 5) bir vesika niteliğini taşımaktadır. Buna uygun olarak 7 inci maddede sayılan hükümdarlık hakları arasında şu sınırsız yetkiler yer almış bulunmaktadır: Nâzırların tayin ve azilleri, dış devletlerle muahedeler akdi, harp ilânı, şeriat ve kanun hükümlerine göre yargı hakkının kullanılması, kamu idaresinin yürütmesi için gerekli esasların vaz'ı, kanunların ısdarı, Parlamentoyu toplantıya dâvet, tatil ve icabında fesih hakları...

Böyle bir Anayasa düzeni ortasında siyasî partilerin doğmaları, örgütlenip faaliyette bulunmaları elbette bahis konusu olamazdı. Esasında 1876 Anayasası, Abdülhamit II. ısrarı üzerine, parti kurma imkânı şöyle dursun, cemiyet (dernek) kurma hürriyetini de metnine alamamıştır. Nitekim Kızıl Sultan'ın gerçek eğilim ve niyeti, iki yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında patlak veren ve Rus ordularının Balkanları aşarak Yeşilköy «eski adıyla (Ayastefanos)» a kadar dayanmalarıyla sonuçlanan bahtsız savaş bahane ederek Parlamentoyu tatile göndermesi ve otuzüç yıl boyunca davete yanaşmaması ile gün ışığına çıktı. Bu arada 1876 Kanunu Esasîsi de aynı süre içerisinde yürürlükten kaldırılarak

(2) Hans Kelsen. Von Wesen und Wert Demokratie. İkinci baskı 1929. S. 101 ve sonrası.

rafa konmuş oldu. Kızıl Sultan'ın yetkisi çerçevesi içerisinde bulunan fesih hakkını kullanmadan tatile gönderdiği Meclisi, davet etmemesi, aslında ihtiyacı olmayan kurnazca bir taktiğin sonucudur. Çünkü o günkü şartlar çerçevesinde de Meclisin feshi halinde yeni seçimlerin üç ay içinde yapılması, mevzuat icabı idi. Oysa ki tatile gönderilen bir Parlamantonun toplantıya çağırılma lüzum ve zamanını tayin yetkisi, sadece hükümdarın şahsî takdirine bırakılmış bulunuyordu. 1924 den başlayarak Türkiye Cumhuriyetinin bütün Anayasalarında yer alan «Büyük Millet Meclisinin, her yıl Kasım ayı başında davetsiz toplanacağı» kesin emri (1924 Anayasası, Madde : 14 ve 1961 Anayasası, Madde : 83), bu tutuma ve tarihî oluşuma karşı, millet ve halk egemenliğini kayıtsız şartsız ayakta tutma azminin bir ifadesidir.

Bu durum karşısında Osmanlı İmparatorluğunda 1776 tarihli Amerikan Hukuk Beyannamesinin (Bill of Right) (Virginia) ile 1789 tarihli Fransız Hukuku Beşer Beyannamesinin (Deklaration des droits des hommes et citoyery) açmış olduğu hedeflere uygun olarak devlet idaresinde ciddî bir hukukî ve siyasî reform amacını güden 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanının açtığı hukukî ve siyasî; alanda batılılaşma (3) ve ilerleme hareketlerinin gönüllü izcileri, benimsemiş oldukları fikir ve hedefleri meşruluk dışı gizli çalışmalarla ve özellikle yurtdışı çabalarla gerçekleştirme yolunu tutmuşlardır (4). Çeyrek yüzyılı aşan korkunç bir istibdat devrinde, çok

(3) Daha 1830 yıllarında büyük Amiral Halil Paşa'nın «Batılaşmazsak pek kısa zamanda Avrupa'dan tasfiye edilme durumuna geçmemiz mukadderdir» sözü Tanzimat Hareketi Liderlerinin Osmanlı Ortaçağ teokratik devletinin bir modern Yeniçağ devleti olması yolundaki emel ve hedeflerinin nedenlerini yansıtmaktadır. Şu kadar ki o devirde Osmanlı İmparatorluğunda hük'im süren ekonomik, sosyal ve siyasî ortam Tanzimatçıların özlemlerinin gerçekleşmesini önlemiştir. Bu konuda Bk. Yavuz Abadan : Tanzimat Fermanının Tahlili : Tanzimat, I. İstanbul Maarif Matbaası, 1940, S. 31 - 58, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış : S. 19 - 29, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1959, S. 19 - 30, Türk Devrim Tarihi notları, Ankara, Ulus Basımevi, 1951, s. 21 - 24.

(4) Bu devrede 1859 da İstanbul'da kurulan «Fedailer Cemiyeti»nden başlayarak İkinci Meşrutiyete kadar kurulan Osmanlı İmparatorluğundaki çeşitli guruplara mensup gizli siyasî hareketlerin listesi, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın «Türkiye'de Siyasî Partiler» 1859 - 1952 adını taşıyan standart eserinin 773 üncü sahifesinde sıralanmıştır. Tunaya bu listeye 1814 de kurulan Yunan bağımsızlık hareketinin temsilcisi olan «Etniki Eteriya» yı da katmak suretiyle bu kuruluşların sayısını 18 olarak tesbit etmektedir. Bu kuruluşlara ait malûmat için başvurulacak sayfeler ise İndex'te (s. 791 - 799) arasında gösterilmiştir. Bk. Tunaya, T.Z. Türkiye'de Siyasî Partiler : 1859 - 1952, İstanbul, 1952.

Aynı konuda ayrıca Bk. Prof. Dr. Nermin Abadan, «Anayasa Hukuku ve

güç şartlar içerisinde Kızıl Sultana karşı savaşlarında kesin bir başarıya ulaşamamakla beraber, belli ölçüde modern bir devlet anlayışının kuruluşunda öncülük hizmetlerini de unutmamak gerekir (5).

1876 Anayasasının siyasî ilkeleri bakımından yetersizliği, bu arada Mutlakiyetçi devlet iktidarının 1789 İhtilâlinden kaynak alan fikrî, sosyal ve iktisadî akımlara karşı alerjik tepkisi 1839 Tanzimatçıların saf düşünce ve ümitlerini de boşa çıkaran başarısız bir gelişimle sonuçlanmıştır. Bu durum karşısında 1839 reform bildirisiyle açılan ilerici ve hürriyetçi ideâlerin gerçekleştirilmesi umutları bütün memlekette estirilen amansız terror rejiminin zorla ortadan kaldırılması amacına bağlanmıştır.

Abdülhamit II. nin 1876 Anayasasının fikir babası olan Mithat Paşa'yı Beşinci Sultan Murat'ın öldürülmesi suçuyla mahkûm ettirip Taif zindanına sürdürmekle yetinmeden İstanbul'dan özel şekilde gönderilen ajanlar eliyle boğdurması; üstelik salt hâkimiyet sistemini kanlı tedbirlerle devam ettirme; hürriyet özlemini, körletmekten ziyade ateşleme sonucunu doğurdu. Böylece «Yeni Osmanlılar» «Jeun-türkler - Genç Türkler» adlarını benimseyen aydınlar gurubu, memleket içinde ve dışında gizli siyasî mücadele teşekkülleri kurmaya başladılar. Bu faaliyete Osmanlı İmparatorluğundaki azınlık gurupları da katıldı. Böylece 48 yıl süre ile (1859 - 1907) yurt içinde ve dışında istibdada karşı mücadele amacıyla 17 gizli teşekkül faaliyete geçti. Bunlar arasında gerek program, gerek güdülen hedefler bakımından önemli farklılıklar vardı. Fakat özellikle «Jeun-türkler» in hâkim buldukları «İttihat ve Terakki Cemiyeti», Cenevre, Paris ve Kahire şubeleriyle yoğun ve etkili bir çalışma geliştirmişti. Bunu, 1906 ve 1907 yıllarında Mustafa Kemal' in de katıldığı «Vatan ve Hürriyet» kuruluşları desteklemiştir. Bu konuda en etkili rolü, Rumeli'deki ordu birliklerinin genç ve idealist subayları oynamışlardır.

Siyasî Bilimler açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili». Sevinç Matbaası, Ankara, 1966. S. 19 ve sonrası.

- (5) Bu konuda özellikle Abdülhamit II ye karşı direnmede Prens Sabahattin Beyin Şubat 1902 de Paris'te kurduğu «Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti»nin Programı ve İttihat ve Terakki ile ilgi ve münasebetleri konusunda tafsilât için Bk. İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki (İstanbul 1948), s. 234 ve sonrası.

Ayrıca Abadan Yavuz, Siyasî Teori açısından Türkiye'de Ademi Merkeziyet Problemi : S.B.F. Dergisi, Cilt XX N. 4 Aralık 1956, 29 - 43.

Bütün bu baskılar karşısında nihayet Abdülhamit 23 Temmuz 1908 de İkinci Meşrutiyeti ilân etme zorunda kalarak, 1 Ağustos 1908 tarihli bir «İradei Seniye» ile «Kanunu Esasî» yi yeniden yürürlüğe koymuştur. 31 Mart (bugünkü takvime göre 13 Nisan) 1909 da patlak veren irticâ hareketinin, ordu tarafından bastırılmasından sonra, 21 Ağustos 1909'da yapılan «Kanunu Esasî» değişiklikleriyle, Padişahın Parlamentoya karşı yetkileri bir dereceye kadar daraltılmıştır.

İkinci Meşrutiyetin ilânı sonucunda, istibdat idaresine karşı ihtilâlcî yeraltı hareketleri halinde çalışan guruplar, meşrû vasıfta fırkalar (partiler halinde teşkilâtlanarak siyaset sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Böylece 1908 ile 1920 yılları arasında Türkiye'de 25 kadar siyasî fırka (parti) veya siyasî gayeli cemiyet (dernek) kurulmuştur (6). Aynı süre içerisinde dört genel seçim yapılmış, ancak devrin siyasî mücadelesine damgasını vuran sadece iki fırka, «İttihad ve Terakki» ile «Hürriyet ve İtilâf» çatışması olmuştur. Yine bu devre içerisinde, fırkaların faaliyetleri ve gelişme imkânları iç ve dış gaileler, sürekli örfî idare (sıkı yönetim) rejimi gibi sebeplerle (7) engellenmiş, Meşrutiyet inkılâbı bir klişe halinde kalıp hedefine ulaşamamıştır.

Meşrutiyet devrinin dış gaileler zinciri, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânı, Bosna - Hersek'in Avusturya tarafından ilhaki ile başlamış, Trablus ve Balkan Savaşlarından geçerek Birinci Dünya Harbine dayanmıştır. Türkiye, 2 Ağustos 1914 de imzalanan ve bazı kabine üyelerinin de bilmedikleri gizli bir anlaşma sonucu o yılın 12 Kasım'ında merkezî devletler safında Dünya Savaşına katılınca, bütün iktidar tek partinin elinde toplanmış, dolayısıyla İttihat ve Terakki Liderlerinden kurulu hükûmetin, Parlamento tarafından denetimi hem imkânsız, hem de anlamsız bir hâle gelmiştir. Bütün savaş süresince «Talat, Enver ve Camal Paşalar» üçlüsü tarafından diktatörlük ve sorumsuzlukla idare edilen devletin, 1876 tarihli «Kanunu Esasîsi» de savaşın bitmesine yakın bir sırada (11 Mart 1918) son bir değişikliğe uğramıştır.

Bu değişikliğin esas amacı, Parlamentoda kümelenen tek parti (İttihat ve Terakki) statükosunu koruma çabasıdır. Anayasayı

(6) Arif Payaşlıoğlu : Türkiye'de Siyasî Partiler. S.B.F. ders notları. Teksir, 1960 - 1961, s. 8.

(7) Bu sebepler konusunda geniş ve belgeli bilgi için Bk. TUNAYA T.Z. Op. Cilt. s. 162 - 166.

değiştirme usûlüne uygun olarak «Meclisi Mebusan» ın üçte iki çoğunlukla onayladığı değişiklik, «memleketi yeni seçimlerin yaratacağı siyasî sarsıntılardan koruma» gerekçesine dayatılmıştır. Bu sebepten 1876 Anayasasının 69 uncu maddesi, aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir : «Aslında dört yıl için seçilen mebusların seçim süreleri, harp halinde kanunla uzatılabilir».

Şu kadar ki bu arada «Kanunu Esasî» de yer alan bu normatif dilek «siyasî ve sosyal olayların akışı» sonunda gerçekleşme şansını yitirmiştir. Osmanlı Devleti, Türk halkının sayısız ve sonsuz fedakârlıklara katlanarak sürdürdüğü savaşa rağmen, Almanya ve Avusturya ile her türlü ilişkisini kesen, Bulgaristan'ın, 19 Eylülde kayıtsız şartsız karşı kuvvetlere teslim olmasından sonra, 30 Ekim 1918 de Mondroso Mütarekenâmesini imzalama durumuna düşmüştür. 24 Maddelik bu sözde Mütarekenâme, aslında İkinci Dünya Harbi sonunda Almanya'ya zorla yükletilen «kayıtsız, şartsız teslim» formülünün ilk örneği niteliğini taşımaktadır (8).

MİLLÎ MÜCADELENİN BAŞLAMASI ve SİYASÎ PARTİLER

Mondros Mütarekenamesinin metninde açıkca belirtilen hükümleri de aşan bir tutum ve insafsızlıkla uygulanması, bağımsızlığına kayıtsız, şartsız bağlı Türk vatandaşları arasında önce şaşkınlık ve hayal kırıklığı, arkasından da hınçlı bir direnme heyecanı doğurmuştur. Yer yer bölgesel ayaklanmaları bir «Millî Kurtuluş Hareketi» niteliğine kavuşturan Mustafa Kemal'in 1919 Mayıs'ının 19 uncu günü Samsun'a III üncü Ordu Müfettişi olarak çıkması, Millî Kurtuluş Hareketinin sinyali olmuştur. Türk toplumunun millî varlığını modern bir yeni çağ devleti niteliğine ulaştıran bu kurtuluş mücadelesinin, siyasî yaşayışımıza özellikle siyasî partiler anlayış ve gelişimine etkileri şu şekilde özetlenebilir :

(8) Almanya'nın «kayıtsız şartsız teslim olması» teklifi önce Casablanca'da Başkan Roosevelt tarafından ileri sürülmüştür. Aslında Amerikan iç harbiyle ilgili böyle bir çözüm şeklinin, Almanya'ya uygulanmasından doğan sakıncaların dünya politikasındaki olumsuz etkileri, bugün pek açık bir şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu arada Millî Kurtuluş Hareketinin Başbuğu Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekenâmesi konusunda ortaya koyduğu teşhis geleceği de aydınlatan özel bir önem taşımaktadır : «Osmanlı Hükûmeti, bu mütareke ile kendini kayıtsız şartsız düşmana teslim etmeğe muvafakat etmiştir. Yalnız muvafakat etmiş değil, düşmanların memleketi istilâsı için onlara muaveneti de vaadetmiştir».

Yavuz Abadan : Türk İnkılâbı Tarihi Notları, Ankara Ulus Basımevi, 1951. S. 33.

Dünya Harbi süresince Osmanlı Devletinin mukadderatına tek hâkim siyasî kuruluş olan «İttihat ve Terakki»nin kendi kendini feshetmesinden sonra, Mütareke devrinde sadece İstanbul'da otuz yakın siyasî parti veya dernek kurulmuş ve dağılmıştır. Bunların bir kısmı, «İmperatorluktan ne kurtarılabilirse kârdır» düşüncesiyle dağınık, plânsız, programsız, dolayısıyla başarı imkânından yoksun siyasî çabalarda bulunmuşlardır. Bir kısmı ise Patrikhane'de kurulan Mavri Mira, merkezi İstanbul'da bulunan Pontus Cemiyeti gibi doğrudan doğruya Yunan emellerine hizmet eden yahut Kürt Taalî Cemiyeti gibi Millî Mücadeleye düşman kuruluşlardı ve faaliyetlerini Anadolu'ya da yayma çabasında idiler.

Bunlara karşılık Anadolu'da yer yer kurulan «Müdafaai Hukuk» cemiyetleri Kurtuluş Savaşının teşkilâtlanmasında ilk nüveler hizmetini gördüler. 28 Temmuz 1919 da toplanıp Kurtuluş Savaşının Âmentüsü «Millî Misak»ı onaylayan Erzurum Kongresi, doğrudan doğruya «Şarkî Anadolu Müdafaai - Hukuk» Cemiyetinin Erzurum ve Trabzon Şubelerince alınan müşterek kararlarla içtimaa davet edilmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın 21 - 22 Haziran tarihli Amasya Tâmimi ile içtimâa çağırıldığı 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan «Sivas Kongresi» nde «Şarkî Anadolu Müdafaai-Hukuk Cemiyeti» nin adı, «Anadolu ve Rumeli Müdafaai - Hukuk Cemiyeti» ne çevrildi. Böylece bu kongrenin seçtiği «Heyeti Temsiliye, vatanın heyeti umumiyesini temsil» yetkisi verildi.

Bu tarihten itibaren millî kuvvetleri teşkilâtlandırıp Kurtuluş Savaşını idare edecek olan temsil organı, Millî Kongre'den aldığı yetki ile iş başına geçmiş bulunuyordu. Heyeti Temsiliye ve Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara'yı merkez edinerek teşkilâtlanma çalışmalarını hızlandırdı. Bu arada İstanbul Hükûmeti ile anlaşma sonucunda Parlamento için yapılan seçimlerde İstanbul'dan bir kişi dışında bütün mebuslukları, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin adayları kazandılar. Bu durum karşısında İtilâf Devletleri, Türkiye'yi taksim emellerinin suya düştüğünü görerek 16 Mart 1920 İstanbul'u işgal ile Meclisi dağıttılar ve Müdafaai Hukuk Cemiyetinden ele geçirebildikleri bazı Parlamento liderlerini tevkif ederek Malta'ya götürdüler.

Bu durum karşısında Türk Kurtuluş Savaşının Lideri, o günün şart ve imkânları çerçevesinde «Millî İrade» yi iç ve dışa karşı kayıtsız, şartsız ve tâvizsiz geçirip yürütecek bir organın en kısa sürede kurulması için harekete geçti. Türk Milletinin bağımsızlık ve egemenliğini koruma dâvası, derhal gerekli ve etkili tedbirleri halk

ve millete benimsetip sindirecek olaganüstü yetkili bir meclisin kurulmasını zorunlu kılıyordu. Mustafa Kemâl, bazı formalist hukukçuların aksi mütalâalarına rağmen, o günkü idarî teşkilât kademelerinde yer alan vilâyet ve müstakil Livalarla Kolordu Kumandanlarına bir bildiri yayınlıyarak yeni seçimler konusunda aşağıdaki drektifleri verdi.

a) Yeni kurulacak meclise seçilmek için, mebuslar hakkındaki kanunun öngördüğü şartlara sahip olmak gerekir.

b) Seçimlerde livalar esas tutulacak, her livadan yeniden beş mebus seçilecektir.

c) Seçim işi onbeş günde bitirilecek, Meclis Ankara'da toplanacaktır.

d) Seçimlere önceki seçime katılmış ikinci seçmenlerle birlikte belediye ve Genel Meclis üyeleri de katılacak, İstanbul'dan Anadolu'ya geçen eski parlamento üyelerinin mebusluk hakları saklı kalacaktır.

Kurtuluş Savaşının üstün başarı ile sonuçlandırılıp Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve gelişiminde başlıca âmil olan ilk «Büyük Millet Meclisi» (9) 23 Nisan 1920 de bu usûl ve şartlar içerisinde tarihî görevine başlamıştır. Meclisi teşkil eden bütün üyelerin «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» nin mensupları olduklarını belirtmek gerekir. Burada önemle üzerinde durulması gereken bir nokta, «vatanın bütünlüğünü ve milletin egemenliğini sağlama» (Amasya Tamimi : Md: 1) ilke, amaç ve azminde sarsılmaz bir dilek ve inançla birleşen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarının davalarına kesin netice alınıncaya kadar sonsuz bir sadakatla bağlı kalıp gerektiğinde insanüstü çaba ve kahramanlıklarla tarihî ödevlerini yerine getirdikleridir.

Bir diğer önemli nokta da, bir millet ve devletin ölüm-kalım mücadelesini teşkilâtlandırıp idare eden bu kuruluşun bir parti kararını taşımaması ve Erzurum Kongresinde tesbit edilip son Osmanlı Mebusan Meclisinin 17 Şubat 1920 tarihli oturumunda kanunlaşan «Millî Misak» ı gerçekleştirme hedefi dışında herhangi

(9) Türk Parlamentosu, ilk kuruluşundaki ruh ve geleneğe uygun olarak bugün de «Türkiye Büyük Millet Meclisi» adını taşımaktadır. Şu kadar ki 1961 Anayasası, bir bünye değişikliği yaparak eski tek meclis yerine «Millet Meclisi» ve «Cumhuriyet Senatosu»nun müşterek toplantısını TBMM olarak vasıflandırmıştır.

bir programa sahip olmamasıdır. Millî Mücadele süresince Anadolu'da farklı siyasî görüş ve programlara sahip partilerin bulunmaması Kurtuluş Savaşının kesin bir zaferle sonuçlanmasında en kuvvetli bir âmil olmuştur. Müdafaa-i Hukuk liderleri, Meşrutiyet devri fırkacılığının sürekli çekişmelerle millî birliği zedeleyen acı sonuç ve anılarını halk oyu'ndan silmek için, (10) 1923 başlarına kadar «fırka» sözünü kullanmaktan titizlikle sakınmışlardır. Bunun mücizeli etkisi, çoğunluğunu çeşitli fikrî eğilimlere sahip muhafazacı hatta gerici üyelerin teşkil ettiği meclisteki Müdafaa-i Hukuk temsilcilerinin zafere kadar tek bir kalp ve ruh halinde birleşip çalışmalarını olmuştur.

Meclisteki üyeler arasında ilk hoşnutsuzluk emareleri, 66 Mebusun teklifiyle 1 Kasım 1922 de «Saltanatın İlgası» Kanununun kabulünden sonra ortaya çıkmıştır. Ayrıca 21 Aralık'da çalışmalarına başlayan «Lozan Barış Konferansı» müzakerelerinin 4 Şubatta kesilmesi hükûmete karşı muhalefeti kuvvetlendirmiştir. Bu yüzden Meclisteki Müdafaa-i Hukuk temsilcileri, birinci gurup ve ikinci gurup olmak üzere ikiye bölünmüşlerdir. Sabit kadrolara ve programa sahip olmayan her iki gurup da siyasî fırka karakteri taşımamakta idi. İkinci gurubun çoğunluğunu daha ziyade Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri mebusları teşkil etmekte idi. Bunlar bir ara ikinci guruptan Abdülkadir Kemalî Beyin «Masuniyeti Şahsiye» adlı kanun teklifini uzun ve çetin bir mücadele sonucunda birinci gurup mensuplarından bazılarının oylarını da kazanarak Meclisten çıkarmayı da başardılar.

Bu durum Mecliste muhalefetin gittikçe kuvvetlenerek çatışmayı gerçekleştireceğini gösteriyor, özellikle 23 Nisan'da yeniden müzakerelere başlanacak olan «Lozan Barış Anlaşmasının tasdiki»

---

(10) Abdülhamit istibdadına karşı yeraltı gizli teşkilât kurarak mücadele eden ve 13 Nisan (31 Mart) irticâ darbesini Hareket Ordusunun Kurmay Başkanı olarak bastıran Mustafa Kemal, inkılâptan sonra ordunun siyasetle ilişkisini kesin olarak kesmesi gerektiğini ısrarla savunmuştur. Bu ön görüşün ne kadar haklı ve isabetli olduğunu Balkan Harbi faciası göstermiştir. Siviller arasında sürüp giden fırka kavgalarının yarattığı tefrika (düşmanca ayrılık) orduya da sirayet edince birkaçı dışta Rumeli'nin en mühim kal'aları kısa sürede savunmasız düşmanlar eline düşmüştür. Kurtuluş Savaşı süresince ordunun başında «Fırka» dan ima suretiyle de olsa bir tek kelime ile bahsetmeyen Mustafa Kemal, zaferden sonra partisinin ve devletin başına geçip tam bir sivil siyaset ve devlet adamı olarak yaşaması, İkinci Meşrutiyetin başlangıcında savunduğu prensibe hayatı boyunca ne kadar sıkı bir kıskançlıkla bağlı kaldığını belirtmektedir.

ihtimâline gölge düşürüyordu. Bu sebeple Dışişleri Vekili İsmet Paşa, gerek Lozan müzakerelerinin devamı süresince gerek alınacak neticenin onaylanması safhasında hükûmeti destekliyecek emin bir çoğunluk sağlamak maksadı ile Meclisin kendi kendini feshile yeni seçimlere gidilme kararı verilmesi hususunda bir teklif getirdi. 1921 Anayasası, Birinci Büyük Millet Meclisinin «sulhun akdine» kadar çalışacağını öngörüyordu. Buna rağmen fesih teklifi, yeni seçimlerden daha kuvvetli olarak çıkacağı ümidinde bulunan ikinci gurubun da katılması sonucunda oybirliği ile kabul edildi. Yeni seçimlerde Mustafa Kemal'in lideri bulunduğu birinci grup 285 mebusluk ezici bir çoğunluk kazandı. İkinci Büyük Millet Meclisi, ilk toplantısını 12 Ağustos 1923 de Ankara'da yaptı. İlk ele aldığı müzakere konusu da 24 Temmuz'da imzalanmış bulunan Lozan Muahedesi oldu.

MİLLÎ MÜCADELEDEN SONRA İLK PARTİ KURULUŞU

Kurtuluş Savaşı Lideri Mustafa Kemâl Paşa daha Lozan Konferansı devam ederken 6 Aralık 1922 de barıştan sonra halkçılık esasına dayanan «Halk Fırkası» adlı bir parti kurmak niyetinde olduğunu Hâkimiyeti Milliye (bugünkü Ulus) gazetesinde verdiği bir demeçle açıklamıştı. Bu da gösteriyor ki Liderin dileği İkinci Büyük Millet Meclisi seçimlerine teşkilâtlanmış bir parti ile girmekti. Ancak Birinci Millet Meclisinin Anayasada belirtilen zamandan evvel feshedilmesi partinin kuruluşunu seçimlerden sonraya bırakma zorunluğunu doğurmuştur. Ancak parti kurma hazırlıkları hemen bu demeci takiben başlamış, tüzük üzerinde çalışmalar başlamış, parti programına esas olacak dokuz umde (ilke) basına da açıklanarak Meclis Gurubu'nda incelenip tartışılmış, nihayet Halk Fırkası 9 Eylül 1923'de kurulmuştur (11).

(11) Bugün «Cumhuriyet Halk Partisi» (C.H.P.) adını taşıyan Halk Fırkasının kuruluşu sırasında Lideri tarafından açıklanan siyasî hedeflerini başlıca şu esaslar etrafında özetlemek mümkündür :

a) Milletın kayıtsız, şartsız bağımsızlık ve egemenliği sağlamak, b) «Yurtta sulh, cihanda sulh» ilkesini gerçekleştirmek, c) Devamlı harplerle Millî Mücadeleden doğan bütün zararların giderilmesine çalışmak, d) Milletın birlik ve bağlılığını kuvvetlendirmek, e) İktisadî, sosyal ve kültürel gelişmeyi gerçekleştirmek, f) Kamu hayatında ve sosyal yaşayışta gerekli reformları yapmak... Bu siyasî hedeflere işaret teşkil eden «Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik ve inkılâpçılık ilkeleri Şubat 1937 de yapılan bir değişiklikle parti programından 1924 Anayasasının ikinci maddesine aktarıldığı gibi hâlen Altı Ok, C.H.P. nin amblemi olarak kullanılmakta devam

Siyasî karakteri olmayan «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» nin yerine geçen Cumhuriyet devrinin bu ilk gerçek siyasî partisi 125 maddelik 1924 Anayasasının ilânından önce faaliyete geçmiştir. Adıgeçen Anayasa, «Milletin kayıtsız ve şartsız egemenliği» ilkesine dayanan bir Cumhuriyet rejimi kurduktan (Madde : 1-3) başka, «Türklerin Amme hukuku» başlığı altında Türklerin tabii haklarından olduğunu açıkca «cemiyet kurma» hürriyetini de teminat altına almıştı. Böylece demokratik bir siyasî gelişimin temelleri atılmış bulunduğuna, dışa karşı bağımsızlığın Kurtuluş Savaşındaki zaferle sağlandığına göre zamanla çok partili bir mürakabe sistemine gidilebileceği umuluyordu. Mustafa Kemal'in de başlangıçtan beri meclisi açıs nutuklarında her vesile ile belirttiği, «hürriyetin de, müsavatın da adaletin de» tek kuvvetli dayanağı olan «millet hâkimiyeti» esasına bağlılığı, bu yönde bir gelişimin müjdecisi sayılıyordu.

Ne çareki Türkiye'nin geri kalmış sosyal ve ekonomik bünyesi ile sayısız millî sorunların gerekli devrimlerle çözümlenmesi zorunluğu ve gerici çevrelerde bunlara karşı uyanan mukavemet, hükümetleri sıkı ve radikal tedbirler almaya, dolayısıyla memleketi uzun yıllar tek partili rejimde idareye itmiştir. Bu yüzden halkçılık ilkesine dayanarak faaliyete geçen «Halk Partisi», kuruluşundan 1945 yılına kadar fiilen (defacto) tek parti olarak kalmış, 1950 ye kadar da iktidarı tek başına elinde tutmuştur. Gerçi arada sırada çok partili demokratik düzene gitme yolunda bazı teşebbüsler olmuşsa da bunlar kısa sürelerle akamete uğramışlardır. 1923 - 1945 yılları arasında ikisi Parlamento içinde, ikisi de dışında olmak üzere girişilen bu yoldaki teşebbüslerin toplam sayısı dördü bulmuştur.

İlk kuruluş teşebbüsü, 1924 yılında «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» ile başlamıştır. Kâzım Karabekir Paşanın Başkanlığa General Ali Fuat Cebesoy'un da Genel Sekreterliğe seçildiği bu fırkanın kurucuları, Millî Mücadele süresince Mustafa Kemal ile ön

---

etmektedir. 1961 Anayasası da 156 ıncı maddesi ile Anayasa metnine dahil bulunduğunu belirttiği başlangıç kısmında Türk Milletinin «Yurtta sulh, çihanda sulh» ilkesinin, millet egemenliğinin, Atatürk devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak» Kurucu Meclisce hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilân ettiğini açıklamaktadır. Ayrıca aynı Anayasa, «sosyal, iktisadî hak ve ödevler kısmında «iktisadî ve sosyal hayatın (...) insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlemenin, iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmenin (...) devletin ödevi olduğunu» hiç bir tereddüde yer bırakmayacak kesinlikle belirtmektedir.

plânda çalışan ve ikinci Büyük Millet Meclisinde üye bulunan ünlü kumandanlar ve siyaset adamlarıdır. Ancak bu kuruluşun ömrü uzun olmamış, fırka memleket içerisinde gelişen gerici akımlar sonucunda özellikle Doğu'da patlak veren rejime karşı tehlikeli ayaklanma sebebiyle alınan tedbirler ve sıkı yönetim kararları ile kapatılmıştır.

İkinci deneme, doğrudan doğruya Mustafa Kemâl'in yardım ve teşviki ile, Fethi (Okyar) Beyin başkanlığında 1930 yılında kurulan «Serbest Cumhuriyet Fırkası» ile ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal'in en eski ve yakın mektep ve politika arkadaşı olan Fethi Bey, bir süredenberi İsmet Paşa'nın devletçilik ilkesine dayanan iktisadî politikasına karşılık, gelecek nesilleri ağır yüklerle sokmayacak daha liberal eğilimli bir politikanın savunucusu kesilmiş ve bunu Mustafa Kemal'e de bildirmekten geri kalmamıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, en yakın arkadaşları ile kız kardeşi Makbule hanımın da kurucuları arasında bulunduğu «Serbest Cumhuriyet Fırkası»nın kuruluşunu destekledi. Bu davranış Millî Mücadele Liderinin, gerçekten özlediği çok partili demokratik bir idare ortamını yaratma dileğinin belirtisi olarak değerlendirilmek gerekir.

Ancak iki taraflı iyi anlayış ve niyetlere dayanan bu denemede, özellikle devrimlere karşı beliren sert direnmelerin yarattığı ortam ve huzursuzluk sebebiyle parti kurucularınca fesholunmuştur. Bu denemeler dışında diğer çevre ve gurupların siyasî emellerini gerçekleştirme amacıyla «Cemiyetler Kanunu»na uygun olarak kurdukları iki teşekkülden biri «Ahali Cumhuriyet Fırkası» (1930), diğeri de aynı yıl içinde faaliyete geçen «Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Fırkası»dır (12). Bunu izleyen yıllarda 1909 tarihli «Cemiyetler Kanunu» uzun yıllar boyunca yürürlükte kalmış çeşitli değişikliklere uğrayarak 1945 yılına kadar Türkiye'de diğer derneklerle birlikte siyasî partilerin kuruluşunda da uyulması gerekli kanunî çerçeveyi teşkil etmiştir (13).

1945 Yılında İkinci Dünya Savaşının demokratik cephenin zaferiyle (14) sonuçlanması, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün ülküsüne uygun halkçı (demokratik) bir idare sisteminin kurulması ve gerçekten uygulanması konusunda aydın çevrelerin

(12) Bu konuda bilgi için Bk. Tunaya, T.Z. op. cit. s. 776.

(13) Nermin Abadan, op. cit. s. 21-22.

(14) İkinci Dünya Savaşının demokratik cephenin zaferi ile sonuçlandığı, nasyonal sosyalizmin dünya hâkimiyeti davasına karşı bürleşen Batı demokrasileriyle

özlemlerini gerçekleştirme yolunu açmış oldu (15). Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü de 19 Mayıs 1945 tarihli söylevinde siyasî rejimde çok partili demokratik rejime gidilmesi gerektiğini halk oyuna duyurdu.

Devlet Başkanının yeni partilerin kurulması hedefine yönelik bu bildirisinden sonra, ilk kurulan yeni parti, devrin ünlü iş adamlarından Nuri Demirağ'ın başkanlığındaki «Millî Kalkınma Partisi» olmuştur. Bunu C.H.P. de yeni şartlara uygun bir reform yapılmasını savunmaları ve basında görüşlerini açıklamaları sebebiyle partiden çıkartılan Millet Meclisi üyelerinin kurdukları «Demokrat Parti» takip etmiştir. Bu parti kuruluşundan dört yıl sonra iktidarı ele almış ve Türkiye Cumhuriyetinin siyasî hayatında bugün de etkileri devam eden yeni bir dönem açmıştır (16).

-
- Sovyetlerin işbirliğinden ve «Birleşmiş Milletler Anayasası» nı hazırlayan San Francisco Konferansından sonra çoğunlukla benimsenmiş bir terimdir. Şu kadar ki siyasî gerçekler ve gelişim bu iyimserliği yalanlamakta gecikmemiş, özellikle memleketimiz dış politika açısından sağ ve sol iki blokun yeniden gerginleşen ayrılıkları arasında çetin imtihanlar verme durumunda kalmıştır.
- (15) Çok partili sisteme geçişin nedenleri ve gelişimi konusunda bu etüdde geniş bilgi verme imkânsızlığı sebebiyle gerekli tafsilât için başvurulması gereken belli başlı kaynaklar arasında Türk diliyle yayımlanan en önemli eser niteliğini T.Z. Tunaya'nın «Türkiye Siyasî Partiler» i teşkil etmektedir. «Sh. 557 ve sonrası». İngilizce yayımlanan kitaplar arasında dikkat ve ilgiye değer başlıca eserler ise şunlardır : Kemâl Karpat, Harris A. Political History of Turkey (1945 - 1950) -Turkey Politics, Transition To Multy-party system, Lewis. B. Emergens of Modern Turkey, özellikle Türk siyasî seçkinlerinin davranışı açısından bakınız : «Frey, F. W. The Turkish Political Elite».
- (16) İnönü'nün yukarıda bahis konusu edilen demecinden sonra, C.H.P. Meclis Gurubunun mutad gizli oturumlarından birine «Parti bünyesinde islâhat yapılması» dileğiyle dört imzalı bir tahrir getirilmiş ve bu devrin Başkanı ve Parti Genel Başkan Vekili Saracoğlu tarafından yıkıcı ve parçalayıcı bir hareket olarak nitelendirilmiş, tahrircilerin tekliflerini geri almaları istenmiştir. Teklifin gurupça reddinden sonra, Dörtlerden Celâl Bayar, mebusluktan çekilmiş, Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, basında çıkan makalelerinin parti disiplinine aykırılığı gerekçesiyle C.H.P. Genel İdare Kurulu, Parti Gurup İdare Kurulu ve kabine üyelerinden kurulu üyelerinden Yüksek Divan kararıyla Partiden ihraç edilmişlerdir. Daha sonra da Refik Koraltan Meclis Gurup kararıyla partiden çıkarılmıştır. Mebusluktan istifası sırasında artık siyasetle uğraşmayacağını belirten Celâl Bayar, sonradan arkadaşlarının ısrarlı davetlerine uyararak yeni kurulan D.P. nin Başkanlığını kabul etmiştir. Şu kadar ki kuruluşu ânında «Millî Kalkınma Partisi» Lideri Demirağ'ın liberal ekonomi ilkesini benimsemekten kaçınan D.P. kurucuları, 1924 Anayasasının ikinci maddesinde yer alan «altı ok» u kendi kuruluşlarının da ana ilkeleri olarak benimsemişler; ancak iktisadi siyasetin uygulanmasında Halk Partisinden daha ileri devletçi bir ekonomi politikasına yönelmişlerdir.

Böylece ilerici siyasî çevrelerde ideâl bir demokratik sistem olarak değerlendirilen çok partili rejim, doğum sancularından kurtularak gerçekleşme yoluna girmişse de siyasî partiler arasındaki münasebetler, -zaman zaman sun'î bahar havalarının estirilmesine rağmen- bugüne kadar normal, medenî bir temele oturtulup yerleştirilememiştir. Bu sonucun doğmasında özellikle Demokrat Partinin kuruluşu iktidara geçişi arasında geçen dört sene süresince CHP ve DP mücadelesinin dalgalı ve çetışmalı seyrinden doğan menfi etkiler başlıca rolü oynamışlardır (17).

Yeni kurulan DP., Cumhuriyetin ilânından başlayarak 22 yıl boyunca tek parti yönetimini aralıksız sürdüren C.H.P.'ye karşı yeni rejimin devamı konusunda kuşkulu ve güvensiz bir tavır takınmıştır. Bu davranışı Cumhur Başkanının çeşitli vesilelerle çok partili sistemin devam edeceği konusundaki beyanları da değiştirememiştir. Bu arada D.P.'nin, güç şartlar ve aşılmaz zorluklar içinde 22 yıl süresince yıpranan idareye karşı halk oyunda belirgin hâle gelen hoşnutsuzluktan faydalanarak sür'atle tutunup yayılması C.H.P. Militanlarının endişelerini kamçılamıştır. Nihayet bir toplantıda D.P. liderinin yeni seçimlere hazır olduklarını beyan etmesi, karşı çevrede telâşlı bir tepki uyandırdı. Bunun üzerine C.H.P. yöneticileri, 1947 de yapılması gereken seçimlerin öne alınması ve yeni seçimlere gidilmesi teklifini Meclisin kararına sunarak kabul ettirdiler. Bu kararda hiç şüphesiz, D.P.'nin memlekette daha çok gelişmesini beklemeden yeni seçimleri kolaylıkla kazanma düşüncesinin büyük rolü olmuştur.

Gerçekten yeni seçimler 6.6.1946 tarihinde kanunlaşan yeni Seçim Kanununa göre yapılacaktı. Bu kanunla Türkiye'de tek dereceli seçim sistemi uygulanacak, halk doğrudan doğruya sandık başında oylarını kullanacaktı. Bu aslında memleketin siyasî hayatında kitle demokrasisine yol açan önemli bir devrim niteliğini ta-

(17) Aslında programları dikkatle gözden geçirilip karşılaştırılınca, iki parti arasında müzmin çatışmaları gerektirecek ve haklı kılacak sebepler bulmak güçtü. Hatta D.P. Demirağ tarafından bir yıl önce kurulan «Kalkınma Partisi» programının aksine, 1924 Anayasasının ikinci maddesine aktarılmış bulunan Halk Partisinin «Altı Ok» ilkelerini, *Devletçilik ilkesi* dahil ihtimâl ki Anayasaya aykırı bir kuruluş durumuna düşmeme mülâhazası ile aynen kendi programına almıştı. Her iki parti programının temel ilkelerinde üslûp ve yazılış özelliklerinden başka hiç bir ayrılık yoktu. Sadece D.P. programı, devletçilik prensibini, daha liberal bir zihniyetle yorumlayıp uyguluyacağını belirtiyordu. Oysa ki D.P. tatbikatta C.H.P. den daha çok daha ileri ve şiddetli bir devletçi kesilmekte gecikmedi.

şıyordu. Eski kanuna göre seçimlerin neticesinde söz sahibi olan sayıları bütün yurttta birkaç bini geçmeyen seçmenlerin özellikle iktidarda bulunan parti tarafından kontrolü ve tesir altında bırakılması daima mümkün ve oldukça kolaydı. Nitekim İttihat ve Terakki, bu gerçeği doğrulayan seçim tecrübelerinin şampiyonluğunu kazanmıştı. Bu yüzden C.H.P. yöneticilerinin bir an önce yeni seçimlere gidilmesi konusundaki kararları kendi görüş açılarından yerinde idi.

1946 Seçimlerini büyük çoğunlukla C.H.P. kazanmış olmakla beraber yeni kanunun eksiklikleri, uygulanmasındaki acemilik ve usûlsüzlükler, hattâ bazı aday ve idarecilerin gayretkeşlikleri yüzünden girişilen hile teşebbüsleri, halk partisi için halk oyunda büyük nüfuz ve itibar kaybına sebep oldu. Bundan geniş ölçüde faydalanmasını bilen D.P. sözcü ve taktikçileri, başta İnönü ve yeni Başbakan olmak üzere diğer yüksek makam sahiplerinden bir çoğunun seçimleri kaybetmiş oldukları için meşrûluk dışında vazife gördükleri iddiasına kadar ileri gittiler. Bu çok mübalâğalı iddiada bir dereceye kadar gerçek payı olduğu kabul edilmek gerekir. Ancak şurasını da belirtmelidir ki o devrede adaylığı konmuş olan bütün demokratların sayısı -eğer hepsi kazanmış olsalardı- yine de Mecliste çoğunluk teşkil etmekten uzaktı.

Böylece 1946 seçimleri, iki parti arasındaki gerginliğin büsbütün artmasına sebep oldu. Özellikle Başbakan Recep Peker'in bir Meclis tartışmasında muhalefete dönerek «psikopatlar» vasfını kullanması çatışmayı son haddine yükseltti. Cumhur Başkanı İnönü'nün havayı yatıştırma amacını güden meşhur bildirisinin etkileri zayıf ve geçici oldu. Bu sürede muhalefet partisinin bütün gayretleri bir yandan iktidarı yıpratma, öte yandan yeni seçimler için nisbî temsil esasına dayanan her türlü teminatı haiz yeni bir kanun hazırlama mihrakında toplandı. Şemsettin Günaltay hükûmetince Meclise sevk edilen yeni tasarı uzun müzakerelerden sonra nisbî temsil sistemi kabul edilmemekle beraber, muhalefetin de tasvibiyle kanunlaştı. Bu kanuna göre yapılan 14 Mayıs 1950 seçimleri D.P. için ezici bir çoğunluk sağladı.

Yeni iktidarın da ilk hedefi, Mecliste sağladığı mutlak çoğunluğa dayanarak, kendi hâkimiyetini mümkün olduğu kadar uzatıp kuvvetlendirecek, muhalefeti ise zayıflatıp silecek kanunî ve idarî tedbirlere başvurmak oldu. Nitekim Mecliste temsil edilen bir avuçluk muhalefet milletvekilleri, Hükûmet Beyannamesinin okunmasından başlayarak ezici çoğunluğun sürekli baskısı al-

tında ezilmeğe başladı. Esasen muhalefet de seçimlerden en değerli ve tecrübeli elemanlarını kaybederek dengeli ve tesirli bir mürakabe yapabilme imkânından yoksun kalmıştı. Bu arada «Millet Partisi» nin merkez ve bütün şubeleri Ankara, 4 üncü Sulh Ceza Mahkemesinin 27 Ocak 1951 kararıyla «din, mezhep ve tarikat» esaslarına dayanan bir dernek olduğu gerekçesiyle feshedilmiştir.

Bundan sonra sıra muhalefet partileri aleyhine kanunî tedbirler almaya gelmiştir. İlk darbe, «siyasî partiler gelir kaynaklarının sınırlandırılmasıyla ilgili kanuna dayanılarak amansız rakip C.H.P.'ye vurulmuştur. Bu partinin bütün malları, Atatürk'ün kurduğu ve fırkasına bıraktığı Ulus Basımevi de dahil, elinden alınarak, devlet emrine verilmiştir. Bu kanunî tasarruf, C.H.P. tarafından «ana ve kamu haklarına saldırı ve musadere», iktidar sözcüsü tarafından ise, «bir siyaset ilmi meselesi ve tek parti devresinden kalan bir durumun tasfiyesi» olarak vasıflandırılmıştır (18). Yine 8.8.1951 tarih ve 5830 sayılı bu kanuna göre, resmî daire ve müesseselerin, siyasî partilere bedelsiz mal devretmeleri yasak edilmiş, ayrıca siyasî partilere ait daire ve müesseselerle bu partiler tarafından âmme menfaati için yaptırılmış binaların sahiplerine ve hazineye devredilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece iktidar partisi, muhalefeti bütün maddî imkânlarından yoksun bıraktıktan sonra, iktisadî devlet kuruluşları ile özel teşebbüs sahiplerinden baskı ile temin ettiği bağışlarla malî kaynaklarını ölçüsüz şekilde kuvvetlendirme yolunu tutmaktan çekinmemiştir.

Fakat D.P. nin Mecliste temsil edilen devamlı ve en tesirli baskısı Seçim Kanununda ve Meclis İç Tüzüğünde yapılan değişiklikler de son haddine ulaşmıştır. İktidar Partisi gerek Seçim Kanununda gerek diğer kanunlarda muhalefeti ezme hatta yok etme hedefine yönelen değişiklikleri, 18 Temmuz 1947 de T.B.M.M. iç tüzüğünde yapılan bir değişiklikten faydalanarak yapmıştır. Bu değişikliğe göre, siyasî partilerin Meclis gurupları, ilk defa olarak, Meclis organı niteliğini kazanmışlardır (19). Aslında bu hüküm,

(18) Bkz. İsmet İnönü'nün müzakereler sırasındaki beyanı : T.B.M.M. Tutanak Dergisi : C. 10, D. XI Toplantı : 1. 6.8.1951 tarihli birleşim : s. 584 - 585. Buna karşılık C.H.P. sıralarında yer almış bulunan o zamanki D.P. Sözcüsü ve kanun teklifçisi Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'ın aynı birleşimde verdiği cevap : s. 576 - 578.

(19) Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü'nün Üçüncü baskısı, «Encümenler ve Parti Gurupları» başlığını taşımaktadır. Madde 22, fıkra 2 de «Siyasî partilerin yalnız mebuslarından kurulan ve Büyük Millet Meclisi içinde onun çalışmaları ile alâkalı faaliyette bulunan Meclis Gurupları vardır» kaydı vardır. Ayrıca madde 23, fıkra 1 de, Encümenlere namzet gösterme işi, partilerin

partilerin siyasî hayatta oynadıkları önemli role uygun olarak hukukî düzenle siyasî gerçek arasında bir ilişki ve denge kurması bakımından isabetli olmuştur.

Ancak siyasî partilerin içtüzüklerinde tesbit ettikleri sıkı disiplin hükümleri, herhangi partinin Mecliste ağır basan bir çoğunluğa sahip olması halinde bir çeşit «Meclis içi parti diktatoryası» kurulmasını kolaylaştırdığı bir gerçektir (20). İktidar partisi, 1950 - 1960 yılları arasında bu diktatörlüğü,, sadece açık Meclis müzakerelerinde alınan kararlara hâkim olmakla değil, ayrıca her önemli konuyu önce Meclis gurubuna götürüp gizli toplantıda disiplin kararı almakla da gerçekleştirmiş ve on yıl süresince uygulamıştır. Aslında bu tutum, «egemenliğin millet adına Anayasa'da belirtilen yetkili organlar eliyle kullanılması» ilkesine (Md. 4, f.2) aykırı düşmektedir. Gerçekten bu yoldan egemenlik Meclisin açık oturumlarında yetkili organlar yerine gizli toplantılarda bu konuda yetkisiz Meclis gurubu eliyle kullanılmıştır. 1961 Anayasası, hâkim parti guruplarının önemli hayatî konularda millet iradesini belirten tek organ durumuna geçmesini önleme amacıyla sınırlayıcı bazı hükümler koymuştur (21). Şu kadar ki, problemin, isabetle çözüme bağlanması konusu, memlekette hâkim sosyal ve siyasî kudretlerin Anayasada açıkça belirtilen hukukî sınır ve ilkelere içten ve inançla bağlılığı temeline dayanmaktadır.

Partiler Kanununun Hazırlanması :

1961 Anayasasının 57 nci maddesinin 3 üncü fıkrasında zikredilen Siyasî Partiler Kanunu, yine Anayasanın açık ve kesin hükmüne göre, en geç 25 Ekim 1963 tarihine kadar çıkarılması zorunlu kanunlar arasında yer almakta idi. (Anayasa, Beşinci Kısım, geçici hükümler Md. 7). Kurucu Meclise hâkim olan düşünce, yeni

---

meclis guruplarında yapılır, denmektedir... Bu suretle o vakte kadar ne Anayasa, ne de iç tüzükte bahsi geçmeyen siyasî partiler ve Meclis guruplarının Parlamentodaki görevleri ve faaliyetleri ilk defa iç tüzükle hükme bağlanmış bulunmaktadır.

(20) Nermin Abadan : op. cit. s. 24. Ayrıca aynı müellifin, «Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları» S.B.F. Yayını, Ankara 1956 s. 98.

(21) Bu konuda özellikle «Meclislere Ait Müşterek Hükümler» başlığı altında (Md. 76.90) Parlatentonun çalışma düzeniyle ilgili maddeler sıralanmış bulunmaktadır. Bunlar arasında parti guruplarının yetki sınırını daraltan şu hüküm dikkate değer bir nitelik taşımaktadır: «Meclislerdeki siyasî parti guruplarında Meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz» (Md. 90, f. 4).

Anayasa düzenini ayakta tutacak müesseselerin biran önce kurulup faaliyete geçmesi idi. Ancak Kurucu Meclisin hesaba katmadığı nokta, yeni seçimlerin getireceği bünye, karakter ve ahenkli çalışma niteliği idi. Nitekim Mecliste herhangi bir parti veya belirli il-keler mihrakında toplanmış partiler gurubunun çoğunluk elde edememesi yüzünden Anayasanın açık emrine rağmen, «Siyasî Partiler Kanunu, ancak 30 aylık bir gecikme ile yürürlüğe girebildi.

Gerçi İçişleri Bakanlığı, Mayıs 1963 başlangıcında «136» maddelik bir Siyasî Partiler Kanunu Tasarısı hazırlıyarak ilgili kurum ve makamlara sunmuş bulunuyordu (22). Bu ilk metin üzerinde ilgili siyasî kuruluş ve ilmî müesseselerle doğrudan doğruya bir temas ve işbirliği yapılmaksızın sadece Bakanlık mensuplarınca yürütülen çalışmalar sonucunda 2.X.1963 tarih ve 1530 sayılı Hükümet Tasarısı olarak Meclise sunulmuştur (23). Bu tasarı, daha önce Meclise verilen Adana Milletvekilleri Gülek ve Sarı İbrahimoğlu'nun 1.1.1963 tarihli ve «Siyasî Partiler Kanunu» başlıklı teklifleri ile birlikte bir «Geçici Komisyon» a havale edilmiştir.

Gerek «Geçici Komisyon» gerek «Millet Meclisi» ve «Cumhuriyet Senatosu» nda müzakereler çok çetin olmuştur. Nihayet Tasarınının 30 Ocak ile 13 Temmuz arasında tam 533 gün Parlamento gündeminde kaldıktan sonra kanunlaşması mümkün olmuştur. Bu gecikmenin sebebi, Parlamentoda temsil edilen siyasî partilerin tasarısı hakkında birbiriyle uzlaştırılması imkânsız görünen çeşitli fikir ve görüşlere sıkı sıkıya bağlı kalmaları olmuştur. Özellikle tasarısının Parlamento'ya ilk sunulduğu günlerde C.H.P. dışındaki bütün partiler, birbirinden farklı düşünceler ve sebeplerle cephe birliği kurmuşlardır.

Uzun ve sert tartışmaların asıl hedefi, maddelerin didik didik

---

(22) Bu tasarı hakkında devrin İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata şahsî kanaat ve mütalâamızı istemiştir. Tasarınının Prof. Dr. Nermin Abadan ile birlikte incelenmesi sonucunda bir yandan lüzumsuz tafsilâta kaçan hükümler ihtiva ettiği, öte yandan parti kurma hürriyeti ile partilerin faaliyet alanlarını daralttığı kanatına varılmış, tarafımızdan esaslı değişikliklerle 101 maddeye indirilen karşıt bir tasarı teklifi İçişleri Bakanlığına sunulmuştur. İçişleri Bakanlığınca gerekli önemle değerlendirilmediği anlaşılan tasarı, Siyasî Partiler Kanununun Mecliste konuşulması sırasında bir Prof. Milletvekili tarafından bahis konusu edilerek desteklenmiştir.

(23) Hükümet Tasarısı 158 maddelik olup beş kısma ayrılmıştı. Kısım başlıkları değişikliğe uğramadan olduğu gibi kabul edilmiştir: I — Genel Esasları; II — Siyasî Partilerin Teşkilatlanması; III — Malî Hükümler; IV — Parti yasaklamaları; V — Siyasî Partilerin kapatılmaları.

edilmesi yolundan Kanun Tasarısını itibardan düşürüp baltalama eğiliminde toplanıyordu. Bu anarşik fikir havası içerisinde tasarının kanunlaşamayacağı anlaşılınca, daha önce parti temsilcileri arasında bir ön anlaşma zemini hazırlanmasının tek çıkar yol olacağı düşünüldü. Bu düşünce ile kanun tasarısının bir defa da Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsil edilen bütün siyasî partiler temsilcilerinin katılacakları küçük bir heyet tarafından ele alınıp imkân nisbetinde «asgarî bir müşterek» üzerinde görüş ve anlayış birliğine ulaşma maksadiyle -Parlamentonun resmî komisyonu ile Genel Kurulunu bağlamayacak- özel bir çalışma yapmasının faydalı olabileceği düşünüldü.

Bu kararın uygulanması için yapılan çalışmalar sonucunda, 3- Aralık 1964 tarihinde 100 madde üzerinde mutabakatı belirten partilerarası bir protokol imzalanmıştır. Buna göre, siyasî parti guruplarının temsilcileri, hükûmet tasarısının «44» maddesini aynen kabul etmiş, 103 madde üzerinde ise çeşitli değişiklikler yapmış bulunuyorlardı. Buna karşılık Geçici Komisyon, hükûmet teklifinden «94» madde üzerinde değişiklikler yapmış, «67» maddeyi de olduğu gibi muhafaza etmişti. Bu arada özellikle parti yasaklamaları ile ilgili hükümler aynen kabul edilmişti (24).

Tasarının öncelikle görüşülmesi gereken işler arasında Genel Kurul gündemine alınmasından ve birinci protokolün imzalanmasından sonra da Parlamentoda konuya el sürülmeksizin aylar geçti. Bunun üzerine Millet Meclisi Başkanı «Fuat Sirmen» in teklifi ile ikinci bir protokol imza edildi. Bu protokol «Siyasî Partiler Kanun Tasarısı» nın Genel Kurulda 11.3.1965 ten itibaren bütün işlerden öncelikle ve aralıksız olarak görüşülmesini öngörüyordu. Protokolü imzalayan parti gurupları temsilcilerinin, aynı gün bu konuda Meclis Başkanlığına verdikleri önerge Genel Kurulca kabul edildi.

Disiplinli ve verimli bir çalışma düzeni kurma maksadiyle alınan bütün bu tedbirlere rağmen, Kanun Tasarısının Genel Kurulda konuşulması süresince, önce üyelere oldukça önemli bir kısmının kendilerini yukarıda bahsi geçen birinci protokolla bağlı saymadıkları görüldü. Bundan başka tasarının tümü üzerindeki

(24) Birinci protokolü dört parti adına «9» parti temsilcisi, ikinci protokolü ise hükûmet ve beş parti adına altı temsilci imzalamıştır. Bu arada birinci protokolla muhalefet şerhi 27.11.1963 tarihinde Meclis üyelerine dağıtılmış bulunan Geçici Komisyon raporunda ise, onüç üyeden dördünün yâni komisyonda bulunan üyelere üçte birinin muhalefet şerhi vardır.

görüşmeler sona erdiği sırada çeşitli guruplara mensup milletvekilleri tarafından tasarının yeniden normal komisyonlara veya Anayasa Komisyonuna havale edilmesi; yahut bir ilim heyeti tarafından gözden geçirilmesi, hattâ hükûmete geri verilmesi yolunda teklifler ileri sürüldü. Bütün bu engelleme teşebbüslerine rağmen kanun tasarısı, çoğunluğun, parti gurupları temsilcilerince imzalanan protokollara bağlı ve sadık kalmaları sayesinde Millet Meclisi Genel Kurulundan çıkmış, daha sonra Cumhuriyet Senatosunda yapılan değişiklikleri uzlaştırıcı formüllere bağlamak üzere, -Anayasanın ilgili hükmü gereğince metin yeniden Millet Meclisindeki geçici komisyona havale edilmiştir. Nihayet, 13.7.1965 de iki Meclisçe de kabulü tamamlanan tasarı, 16 Temmuzda resmî gazetede yayınlanarak «648» sayılı kanun olarak yürürlüğe girmiş, 10 Ekim 1965 Millet Meclisi seçimlerinde de ilk uygulanma denemesini geçirmiştir.

SİYASÎ PARTİLER KANUNU'NUN ŞEKLİ VE MUHTEVASI

Hükûmetçe «161» maddelik bir tasarı halinde Meclise sunulan Siyasî Partiler Kanunu, son şekliyle 137 maddeye inmiş olarak iki safhada yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Resmî Gazetede yayınlanma suretiyle ilk safhada yürürlüğe giren ve 10 Ekim Millet Meclisi seçimlerinde uygulanan maddelerin toplam sayısı «74» (25) olup geri kalan 63 madde kanunun neşrinden 8 ay sonra 16 Mart 1966 da yürürlüğe girmiş, böylece kanunun tamamı, 5 Haziran 1966 da yapılan Cumhuriyet Senatosu ara seçimlerinde uygulanmıştır. Mecliste kanunun 137 maddeye indirilmiş bulunması, yine de tasarıyı lüzumsuz tafsilâttan kurtaramamıştır. Özellikle bazı maddeler, Anayasa metninde yer alan bir kısım hükümleri olduğu gibi tekrarlamaktadır.

Kanun, tertip ve sistematigi bakımından da yer yer karışık, vuzuhsuz, düzensiz bir manzara taşımaktadır. Bu arada geçici hükümlerin «Dokuzuncu Kısım» olarak -sıra ve sayıyı kesip- 134 üncü maddeden sonra metne alınması, tabii olarak ileride bu hükümler yürürlükten kalkınca, sekizinci ve onuncu kısımlar arasında yadırganacak bir boşluk doğacaktır.

(25) İlk safhada yürürlüğe giren hükümleri, 136 ıncı madde şu şekilde sıralamaktadır : 1-4, 29-51, 74, 83-115, 122, 126, 128, 131, 1, 2, 4, 5 (Geçici maddeler), 136, 137... Bunlar dışında kalan 63 madde ikinci safhada yürürlüğe girmiştir.

Aslında «Siyasî Partiler kanunu» nun parlamentodan çıkan şekliyle yapası, hükûmetçe sunulan tasarıdan daha ayrıntılı bir sistematığe dayandırılmış ve on kısma ayrılmıştır.. 115 inci maddede sona eren ilk beş kısım hükûmet tasarısındaki başlıkları olduğu gibi muhafaza etmekte, her birine ait konuları bazı kısaltmalarla düzenlemeğe çalışmaktadır. Geriye kalan 22 madde ise, sun'î ve insicamdan yoksun bir tertiple, hükûmet tasarısında bulunmayan her biri birkaç maddelik beş yeni kısma bölünmüştür :

I — Beş maddelik Birinci Kısım, genel esas ve ilkelerle ilgili en önemli hükümleri kapsamaktadır.

II — On bölüme ayrılmış bulunan 58 maddelik İkinci Kısım, teşkilâtla ilgili çeşitli konuları düzenlemekte ve «Siyasî Partilerin Teşkilâtlanlanması» başlığını taşımaktadır.

III — Beş bölüme ayrılmış bulunan Üçüncü Kısım, siyasî parti faaliyetlerinin gerek müsbet, gerek menfi etkileri bakımından olağanüstü önem taşıyan «Millî Hükümler» i kapsamaktadır. (Md. 65 - 82).

IV — Esas amacı, demokratik ve lâik Devlet düzeninin korunmasına yönelmiş hükümleri kapsayan Dördüncü Kısım, beş bölüme ayrılmıştır. (Md. 83 - 107).

V — «Siyasî Partilerin Kapatılması» başlığını taşıyan Beşinci Kısım, gerek dördüncü kısımda yer alan hükümlere karşı riayet-sizlik, gerek kanunlara aykırı hareket sebepleriyle haklarında kovuşturma yapılacak partiler konusunda yetkili mercilerle güdülecek usûlü tayin eden hükümleri kapsamaktadır. (Md. 108 - 115).

Hükûmet Tasarısından farklı olarak Meclisce ilâve edilen beş talî kısım ise, sırası ile şunlardır :

VI — Bu kısım, siyasî partilerin kendi kendilerini kapamaları (feshetmeleri) ile ilgili hükümleri kapsamaktadır. (Md. 116 - 117).

VII — Yedinci Kısım, «Ceza Hükümleri» ne ayrılmıştır. (Md. 118 - 127).

VIII — Bu kısımda «çeşitli hükümler» yer almıştır. (Md. 128 - 131).

IX — Dokuzuncu Kısım, «geçici hükümleri» kapsamaktadır. (Md. 1 - 5).

X — Nihayet Onuncu Kısım, «Son Hükümler» başlığını taşımaktadır. (Md. 135 - 137).

Sonuç :

Yukarıdaki açıklamalar ışığında son bir değer yargısına ulaşmak gerekirse, «Siyasî Partiler Kanunu» nu, yukarıda işaret edilen ve sırası geldikçe ileride belirtilecek olan eksikliklerine rağmen, parti faaliyetlerini düzenleme bakımından dünya çapında ilk ileri adım saymakta hata yoktur. Özellikle siyasî partilerin doğrudan doğruya Dernekler statüsüne bağlı olmaktan kurtarılarak nitelik ve görevlerine uygun kamu hukuku çerçevesinde bağımsızlığa kavuşturulmaları bu kanunla sağlanmıştır. Kısaca 648 Sayılı Kanun, partilerin modern devlet ve kitle demokrasisinde kazandıkları mevki ve önemi yansıtan bir kanundur. Bu vasıfla «Türk Siyasî Partiler Kanunu» nu kendi alanında yeni bir çığırın açılmasını sağlayan ilk teşebbüs ve başarı olarak değerlendirmek yerinde olur. Bu yönden Türkiye «Siyasî Partiler Kanununun» siyasî bilimler literatüründe olduğu kadar hukuk tarihinde de hak ettiği değeri alacağı şüphe ve tartışma konusu dışındadır (26). Yürürlükteki hukukî düzen ile siyasî gerçek arasında kopmaz bağlılık ve dengeyi canlı tutma amacınayönelen bu kanunun bir özelliği de, siyasî partilerle bu karakteri taşımayan dernekler arasında zorunlu birleşme noktalarını gerekli ölçüde göstermiş olmasıdır. Nitekim yapılan atıflarla, Dernekler Kanununda yer alan bazı ceza müeyyidelerinin, siyasî partiler ve sorumluları hakkında uygulanmakta devamı sağlanmıştır.

I — Siyasî Partiler Kanununun İlkeleri ve Genel Hükümleri :**A — Siyasî Parti Kavramının Tanımlanması :**

1 — Türk Anayasası ve Siyasî Partiler Kanununun ilk maddesi «partilerden» değil, açıktan açığa «siyasî partiler» den bahsetmektedir (27). Bu görüş açısından herşeyden önce, «siyasî» anlamının açık şekilde belirtilip özelliklerinin ortaya konulması ve açıklanması gerekmektedir. Nitekim Siyasî Partiler Kanununun ilk maddesi bu iktiyaca cevap verme zorunluğunu duymuştur.

(26) Gerçekte yeni kanun tasarısının hazırlanmasında Bonn Anayasasının dileğine uygun bir «Siyasî Partiler Kanunu» tasarısında yer alması gereken hükümler, Federal Almanya İçişleri Bakanlığınca kurulan Profesör ve uzmanlardan kurulu bir komisyonca, 1948/49 sonbahar ve kış aylarında hazırlanıp yayınlanmıştır. Kurucu Mecliste bu rapordan sık sık bahsedilmiş, ancak Türk Seçim Kanunu tartışmalarında ne dereceye kadar faydalandığı açıklanmamıştır. Türkiye'deki Siyasî Partiler Kanununun tedvininde, bu rapor, sık sık bahis konusu olmuşsa da kanun üzerinde derine giden etkiler yaratmamıştır.

(27) Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usûlüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptirler. Siyasî Partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar.

Şu kadar ki bir yandan maddenin çok vuzuhsuz yazılmış olması, öte yandan siyasî parti niteliklerinin yeter açıklıkla belirtilmemiş bulunması yüzünden tanımlama çabası, başarılı bir sonuca ulaşamamıştır. Aslında daha hükümet tasarısının «Geçici Komisyon» da konuşulması sırasında «siyasî parti» kavramının, «dar ve doktriner» anlamda belirtildiği tenkit ve tartışma konusu olmuştur. Özellikle maddenin, siyasî partinin belirgin niteliğini, «iktidarı etkileme» görevi olarak tesbitiyle yetinip «iktidar için mücadele» den bahsetmemesi, oldukça önemli bir eksiklik sayılmak gerekir. Bu konuda yapılan bir uyarmaya karşılık, komisyon sözcüsü Hollanda'da «iktidara yönelmiş siyasî partilerin bulunmadığı» iddiasına dayanarak «iktidar için mücadele»nin parti tanımlaması için yeterli olmadığı görüşünü savunmuştur.

Oysaki bu konuda gerek hukuk, gerek sosyoloji alanında gerçek yetki sahibi olan W. Grewe, siyasî niteliği «iktidar için mücadelede, iktidara katılma, yahut gerek devletler gerek bir devlet içindeki guruplar arasında iktidarı paylaşma dilek ve çabasında» görmektedir. Ona göre toplumla ilişkisi bakımından siyaset, «devlet idaresi için savaştan başka birşey değildir. Başka bir deyimle siyasî partiler, devlette düzeni sağlama ve kamu yararına hizmet etme gayesini güden kuruluşlardır. Anayasa anlamında partiler iktidara geçme çabalarını kamu yararına hizmet dilek ve amacıyla meşruştıran siyasî örgütlerdir» (28).

Siyaset kavramının taşıdığı diğer özellikleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür :

a) Siyaset, devlet faaliyetlerinin gerçek anlamda yaratıcı yönüdür. Bu anlamda siyaset, devlet varlığını tayin eden hükmetme ve idare etme görevidir.

b) Bu anlamda hakikî bir siyasî partinin gayeleri, tıpkı devlet gibi sınırsız, teşkilâtı devamlı olmalıdır.

c) Teşkilâtın devamlılık ve sağlamlığı, bir parti için başarının esas şartıdır. Bütün bu esas ve nitelikler, kanunumuzun birinci maddesindeki «Siyasî Parti» tanımlamasında yer almamıştır. Bu yüzden Türkiye'de modern anlamda siyasî parti kavramını geliştirip aydınlığa çıkarmak siyaset bilimcileriyle Anayasa Mahkemesine düşmektedir.

(28) Bu hususta Bk. Wilhelm Grewe. «Zum Begriff der politischen Partei = Siyasî Parti Kavramı», *Mm Recht und Gerechtigkeit = Hukuk ve Adalet başlığı ile Erich Kaufmann adına çıkarılan Armağanda* S. 70 - 78.

2 — Kanunumuzun 2 nci maddesi, siyasî partiler niteliğinde dernek kurma yasağını koymaktadır. Bu hükmün güttüğü amaç, derneklerin siyasî partileri desteklemelerini veya siyasî maksatlara âlet olmalarını önlemektir. Bilindiği üzere vatandaşlar tarafından siyasî partilerden farklı olarak kurulmuş siyasetle ilgisiz maksat ve gayeler güden çeşitli dernekler vardır. Bu nitelikte kuruluşların siyasî emel ve entirikalara âlet edilmelerinden doğacak sayısız sakıncalar sebebiyle kanunun bu yasağı, prensip bakımında genellikle iyi ve müsbet karşılanmıştır. Şu kadar ki bazı çevrelerde Bakanlar Kurulu kararıyla Association Internation des Sciences Politique «Milletlerarası Siyasî İlimler Derneği» ne üye olan «Siyasî İlimler Türk Derneği» gibi yalnız bilimsel alanda çalışan bazı kuruluşların da sırf adı yüzünden yasak kapsamına sokulması ihtimâli üzerinde durulmuştur. Ancak ikinci maddenin, sadece «siyasî partileri veya seçimlerde adayları desteklemek veya desteklemek veya bunlar arasında işbirliği sağlamak amacı ile sağlamak» amacı ile kurulan dernekler (29) yasak eden açıklığı karşısında bu türlü kuşkulara yer olmadığı meydandadır.

Siyasî Partiler Kanununun 3 üncü maddesi, Anayasamızın 56 ıncı maddesindeki parti kurma hürriyetini, 4 üncü maddesi vatandaşların partilere giriş ve partilerden ayrılma serbestliklerini hemen kelime kelime tekrarlamaktadır. 4 üncü maddenin yeni olarak getirdiği hüküm şudur : «Kimse aynı zamanda birden fazla siyasî partinin üyesi olamaz; Aksi halde üyelik sıfatı, bu partilerin hepsinde sona ermiş sayılır. 5 nci madde partilerin merkez organları, il ve ilçe teşkilâtı ile parti tüzüklerinin köy ve mahallelerde öngördüğü görevliler ve yardımcı kuruluşlardan -eğer varsa- T.B. M.M. deki, İl Genel Meclisindeki, Belediye Meclislerindeki parti guruplarından bahsetmektedir.

II — SİYASÎ PARTİLERİN TEŞKİLÂTLANMASI

A — Partinin kurulması :

1 — Siyasî partilerin milletvekilliğine seçilme yeteğine sahip

(29) Kuruluş amaçları burada belirtilen hedeflerle ilişkin olmamakla beraber, Türkiye'de bugün de faaliyette bulunan ve Genel Bütçeden yardım gören aşırı sağ eğilimli bazı dernekler vardır. Bunlardan özellikle «Komünizmle Savaş Derneği» seçimler öncesinde «Türkiye İşçi Partisi»ni (TİP) toplanarak dağıtım yolundan bir yıldırma havası yaratmış, buna karşılık 1965 Millet Meclisi seçimlerinde «Adalet Partisi» (AP) ni açıktan açığa destekleyen siyasî faaliyetlerde bulunmuştur.

en az onbeş Türk vatandaşı tarafından kurulması şarttır. Siyasî parti, kuruluş bildirisinin İçişleri Bakanlığına verilmesi ile tüzel kişilik kazanır. Siyasî partiler için Anayasa Mahkemesince tutulacak sicil, herkese açıktır. (Bölüm 1, Madde 6 ve 7).

2 — Parti Üyeliği :

Partilere üye olma imkânından yoksun kişiler şu iki kategoride toplanmıştır. a — Türk vatandaşı olmayanlar, reşid olmayanlar, kısıtlı olanlar, kesin olarak mahkûm oldukları bir suçtan dolayı Büyük Millet Meclisine seçilme yeterliğini kaybetmiş olanlar; b — Lise ve eşidi ile daha alt kademeli okullardaki öğrenciler, memurlar ve kanunda belirtilen bazı kamu iktisadî teşebbüslerinin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar (Md. 8). Siyasî partilere üye olma yasağı, üniversite öğretim üye ve yardımcılarını hakkında uygulanmaz. Ancak bunlar partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevi alamazlar (Anayasa, Md. 120, f. 6).

Siyasî partilere üye olma yeteğine sahip olan taliplerin kabul şartları, partilerin kabul şartları, partilerin tüzüklerinde gösterilir. Siyasî partiler üye olma dileklerini sebep göstermeden reddedebilirler. Ancak tüzüklerdeki kabul şartlarında, üyelik için başvuranlar arasında dil, ırk, cinsiyet, din, mezhep, aile, zümre, sınıf, meslek farkı gözetilemez (Bölüm : II, Md. 8, 9).

3 — Siyasî Partilerin Merkez Teşkilâtı :

Partilerin merkez teşkilâtı : a) Genel Kongre; b) Merkez karar organı, merkez disiplin organı, genel başkan, merkezdeki diğer organlardan kurulur. Bu organların seçim şekilleri, yetkileri, faaliyet ve denetimleri, parti tüzüklerince düzenlenir. Ana Muhalefet Liderine, Devlet protokolunda Başbakanın sonra yer ve uygun bir ödenek ile resmî taşıt aracı verilir (Bölüm : III, Md. 10 - 14).

4 — İl ve İlçeler Teşkilâtı :

Parti taşra teşkilâtı, il ve ilçe kongrelerince seçilen il ve ilçe yönetim kurullarınca yönetilir. Kongre delegelerinin ve yönetim kurullarının seçiliş ve çalışma yolları, parti tüzükleri ile düzenlenir. Köy veya mahalle muhtarlık bölgelerinde parti işlerinin yürütülmesi için, kayıtlı üyeler tüzük hükümlerine göre, bir parti görevlisi ile bir de yedeğini seçerler. Siyasî partiler, bunun dışında

bucaklarda ve köy veya muhtarlık bölgelerinde herhangi bir ad altında teşkilât kuramazlar.

27 Mayıs İhtilâli'ne kadar siyasî partilerin taşra teşkilâtında ilçeden sonra daha küçük birimler halinde bucak ve ocak kademeleri de vardı. Bunlardan özellikle köy ve mahallelerdeki ocakların dar çerçevesi içerisinde halkı, devamlı şekilde partiler mihrakında bölünmeye tahrik ettikleri, hattâ bazı köylerde cemaat arasında kahvehane ve mezarlıkların ayrılmasına sebep oldukları çeşitli yönlerden -belli ölçüde gerçek payı olan- sürekli şikâyetlere sebep ve konu olmuştur. Aslında bunun sorumluluğu, il ve ilçelerdeki fanatik ve partizan yöneticilere ait olmakla beraber, suçlamalar halk oyunda, özellikle devrimciler ortamında geniş ve etkili yankılar uyandırmıştır.

Oysaki partiler teşkilâtının bucak ve ocaklara dağılışının halk kitlelerini demokratik gelişim ve siyasî oluşumla ilgilendirip tecrübeli kılma bakımından faydalı olduğu tek parti devrinin başlangıcından bugüne kadar 40 yılı aşan denemelerle isbatlanmış bulunmaktadır. Nitekim siyasî partilerin çeşitli toplantı ve kongrelerinde bucak ve ocak teşkilâtının yeniden kurulması özlemi sık sık dile getirilmektedir. Ancak kanun hükümlerinin açıkca yasaklamasına ek olarak ,Bölüm : IV, Md. 15 - 17) bu kez Anayasa Mahkemesince köy ve mahallelerde malî denetimin imkânsızlığı gerekçesiyle bucak ve ocak teşkilâtının yeniden kurulması caiz olmayacağı hakkında çoğunlukla aldığı karar partilerde bu alt kademe kuruluşlarının yasaklanmasını perçinlemiş bulunmaktadır.

5 — Gurup Kurma Hakkı :

Siyasî Partiler Kanununun Beşinci Bölümü, Türkiye Büyük Millet Meclisinde en az on üyeye sahip olan partilerin gurup kurma hakkını tesbit etmekte ve Meclis Guruplarının kuruluş, faaliyet tarzları ile yetkileri hakkındaki hükümleri ihtiva etmektedir (Bölüm : V, Md. 18 - 20). Şu kadar ki meclis guruplarının parlamento içi çalışmaları, bu hükümler dışında daha çok ve özellikle Meclisler İç Tüzüğüne düzenlenmektedir.

6 — Mahalli İdareler Meclislerinde Guruplar :

Siyasî Partiler Kanununun Altıncı Bölümü, partilerin il genel meclisleri ve belediye meclisleri guruplarının kuruluş ve çalışma-

ları şekillerini düzenlemektedir. (Bölüm : VI, Md. 27 - 28).

7 — Adayların Tesbiti :

Adayların tesbiti, seçimlerin sonucunu tayin ve etkileme bakımından siyasî vetire (süreç) nin en önemli bir safhasını teşkil ettiği cihetle, Siyasî Partiler Kanunu tarafından lââyık olduğu itina ile ele alınmış ve etraflı şekilde düzenlenmiştir. Bu bölümün getirdiği en esaslı yenilik, aday tesbitinde «ön seçimler» (primarie) müessesesidir. Tasarının gerekçesinde ön seçimler sisteminin kabulünü gerektiren nedenler, şu şekilde özetlenmektedir. «Seçmene sunulacak aday listesinin düzenlenmesinin oligarşik kurallara, parti bürokrasisine veya dar bir lider ekibine bırakılması demokrasi ilkelere aykırıdır».

Bu sebeple Kanun, parti adaylarını tesbit eden ön seçimlere parti taraftarlarının -başka bir deyimle- partiye oy veren seçmenlerin, yahut hiç olmazsa parti üyelerinin katılmalarını öngörmüştür. 36 ıncı madde gereğince, siyasî partilerin kendi tüzük ve yönetmelerine göre düzenleyecekleri parti seçmen kütüklerine kayıtlı olanlar, ön seçimlere katılabilirler. Ön seçim işlemi, tıpkı genel seçimlerde olduğu gibi yargı denetiminde yöneltir. Ön seçim sisteminin «Birleşik Amerika Devletleri» nden alındığı, kanunun gerekçesinde açıkça belirtilmiştir.

Ayrıca kanun, siyasî partilerin gösterecekleri adayların % 5 inin partiler tüzüğüne göre merkez karar organları (30) tarafından tesbiti esasını kabul etmiştir. Bununla güdülen gaye, genel merkez organlarına Üniversiteler, sendikalar, diğer meslek kuruluşları gibi kamu hayatında etkili çevrelerden gerekli gördükleri elemanları, parlamentoya sokma imkânını sağlamaktır. Meclis görüşmeleri sonucunda parti genel merkezlerine -Nişbî temsil sistemi ve millî bakiye esasına dayanılarak- ayrıca tanınan ikinci % 5 kontenjan, Anayasaya aykırılık iddiası da dahil, ciddî bir muhalefetle karşılaşmışsa da, neticede çoğunluk tarafından benimsenmiştir. Ancak bütün partiler, her iki kontenjanı, yukarıda belirtilen maksat için değil, beklenildiği üzere yine parti mensuplarından açıkta kalanları Meclise yerleştirmek için kullanmışlardır.

10 Ekim 1960 seçimlerinde, gerek Kanununun 63. maddesinin he-

(30) Partilerin merkez karar organları görev bakımından denk yetkilere sahip olmakla beraber «Parti Meclisi», «Temsilciler Meclisi», «Riyaset Divanı» ve sair gibi çeşitli adlar taşımaktadırlar.

nüz yürürlüğe girmemiş ve parti seçmen kütüklerinin tanzim edilmemiş bulunması, gerekse 59. uncu maddenin 3512 sayılı Cemiyetler Kanununun Kongrelerle ilgili genel hükümlerinden bazılarının uygulanması imkânını mahfuz tutması sebebiyle, partiler adaylarını tüzüklerinde belirtilen eski usûllere göre tesbit etmişlerdir. Ön seçimlere katılmaları gerekenlerden daha dar bir seçmen gurubunun tesbit ettiği aday sıraları, hemen her parti kopmalar ve hoşnutsuzluklar yaratmış, istifalara yol açmıştır.

Özellikle adaylar arasında ön sırada yer almak isteyenlerden büyük servet ve toprak sahiplerinin yüzbinlere varan hatta aşan paralar harcamaları, ön seçim sonuçlarında çok etkili olmuştur. Son seçimlerden alınan neticeler, gerek Parlamento'ya giren temsilcilerin nitelikleri, gerek seçmenler üzerinde siyasî ahlâk açısından yarattığı etkiler sebebiyle, en büyük ve ilerisi için çok tehlikeli sakıncanın, aday tesbiti mekanizmasının işleyişinde saklı bulunduğunu göstermiştir (31). Ön seçimlerin kanunda öngörülen geniş çerçeve içerisinde uygulanması halinde de bu mahzurun büsbütün ortadan kalkacağını ummak, yersiz ve lüzumsuz bir eyimselik olur. Bu yüzden aday tesbiti konusunun, diğer ülkelerde başarı ile tecrübe edilmiş usûllerin gözden geçirilmesi suretiyle memleketimiz şartlarına uygun yeni bir düzene kavuşturulması olağanüstü bir önem taşımaktadır.

8 — Disiplin İşleri :

Siyasî partilerin bir yandan demokrasi rejimini benimsemeleri ölçüsünde, öte yandan şekilci bir Anayasa savunuluculuğuna sürüklenerek, yöneticilerin belli menfaat hedeflerine yönelen guruplaşmaları, dolayısıyla bütün önemli kararların belli bir azınlık gurubunca alınmakta olduğu gerçeği, bundan 60 yıl öncesinden başlayarak ünlü sosyal ve siyasî bilimler otoritelerince ileri sürülmüştür (32). Bu görüşlerin belli ölçüde bir gerçek payı taşıdığı da inkâr götürmez.

Kanunumuza göre siyasî partilerin disiplin organlarınca verilecek cezalar : a) Uyarma; b) Kınama; c) Geçici çıkarma; d) ke-

(31) Tafsilat için Bk. Abadan N. Op. cit. S. 3 ve sonrası.

(32) Ostrogorski, M. La democratie et les partis politiques, Paris, 1912. Nouvelle Edition. S. 623 - 624.

Mischels, Robert. Soziologie des Parteienwesens, A. Kröner Verlag, Stuttgart, 1957. S. 370 - 371.

sin çıkarma olarak sıralanmıştır. Bir partiye mensup milletvekilinin, meclis üyeliğinden çıkarılması, partiden de çıkarılmasını; buna karşılık partiden çıkarılma, guruptan da çıkarılmayı gerektirir. Kanunda belirtilmeyen hallerde, disiplin işlem ve cezalarının hangi organlar tarafından, ne şekilde uygulanacakları, organların çalışma şekilleri, itiraz mercileri parti tüzüklerince belirtilir. Kongreler, disiplin cezalarını tartışmaya yetkili değildirlerdir. Kesin çıkarmanın, kanun, tüzük ve usûle aykırılığı halinde, cezayı veren disiplin organının bulunduğu yerdeki Asliye Hukuk mahkemesine başvurulabilir. Mahkemenin kararı kesindir (Md. 52 - 57).

Parlamento tartışmaları sırasında disiplin işlem ve cezalarını düzenleme işinin parti tüzüğüne bırakılması haklı bir bakıma da gerekçeli bir tepki yaratmış; siyasî partiler kanununun, partililer ve milletvekilleri için yeterli ve güvenilir teminat getirmemiş olması üzerinde durulmuştur. Özellikle 1963 yılında C.H.P. den Kasım Gülek, Avni Doğan, Nihat Erim, Turgut Göle gibi (33) O güne kadar partinin lider kadrosunda yer almış görünen bazı milletvekillerinin çıkarılması işleminde yapıldığı ileri sürülen usûlsüzlükler gözönünde tutularak, partilerin iç yapısını ilgilendiren disiplin mekanizmasının daha emin ve demokratik esaslara oturtulması konusunda ısrar edilmiştir. Elde edilen tek olumlu sonuç, belli şartların varlığı halinde, 56 ncı maddeye göre, meselenin, mahallin asliye mahkemesine götürülebileceği esasının kabulü olmuştur.

9 — Parti Defterleri :

Tek maddelik IX uncu Bölüm, her kademedeki parti teşkilâtı ile yardımcı kol ve kurulların, a) üye kayıt defteri, b) karar def-

---

(33) 1963 Yılında yukarıda adı geçen dört siyasî kişi ile, Muhalefet Lideri İnönü (C.H.P.) arasında C.H.P. nin, iç yönetimi konusunda anlaşmazlık son hadine ulaşmıştı. Eski Genel Sekreter Gülek, daha önce, görevinden çekilme zorunda kalmıştı Bu konuda dikkati çeken nokta, Avni Doğan'ın, o zaman Gülek aleyhinde kesin bir cephe alması, dolayısıyla çıkartılmada baş rolü oynamasıdır. Bu arada Doğan, ilk Koalisyonda Devlet Bakanı olarak görev almış, ikinci koalisyonda ise kabine dışı bırakılmıştır. Bu gelişim sonucunda Liderle araları gittikçe açılan ve haklarında disiplin koğuşturması yapılan dört kişiye 22 Şubat ve 21 Mayıs'ta, askerî ihtilâle teşebbüs edenlerle işbirliği yapmış oldukları gerekçesiyle Kenan Esengin ve Celâl Sungur da eklendi. Bunlardan ancak ikisi hakkında (Kasım Gülek ve Avni Doğan) Merkez Disiplin Kurulunca 5 Aralık 1963 de kesin çıkarma kararı verildi. Diğerleri hafif cezalarla kurtuldular. Bu arada vefat eden Avni Doğan hariç, bahsi geçen beş kişi hâlen C.H.P. Milletvekilidirler.

teri, c) Gelen ve giden üye kayıt defteri, d) gelir ve gider defteri tutma zorunda olduklarını belirtmektedir. Buna karşılık bilânço ve kesin hesap defteri tutma ödevi, sadece merkez yönetim organına aittir. (Md. 58).

10 — Teşkilâtla İlgili Diğer Hükümler :

X uncu Bölüm Kongrelerle ilgili genel hükümleri kapsamakta, İl ve ilçe teşkilâtına dahil kurulları aynı merkezlere bağlamakta, organlar'da görev alanların durumlarını tesbit etmektedir. Bu arada siyasî partilerin, Cemiyetler Kanununun 37. maddesi gereğince, «kamu yararına dernek sayılmıyacağı» açıklanmaktadır (Md. 59-64).

III — MALÎ HÜKÜMLER :

A — Gelir Kaynakları :

Türk Anayasasının güttüğü amaç, siyasî partilerin çalışma yönleriyle iç düzenlerinde demokratik ilke ve usûllere bağlı kalmaları, bunu sağlamak için de özellikle «gelir kaynak ve giderleri» konusunda Anayasa Mahkemesine hesap vermeleri mihrakında toplanıyordu. Seçimlerde halk oyunun dürüst ve isabetli bir şekilde belirtilmesi özlemine dayanan bu düşünce, Demokrat Partinin (1950 - 1960) yılları arasında Parlamentoda sağladığı üstün çoğunluğa dayanarak gerçekleştirmeye yöneldiği tek parti iktidarını önleme dileğinin ifadesidir.

Siyasî Partiler Kanunu, bu görüş açısından, Anayasa'nın kesin emrine uygun olarak, partilerin malî kontrollerini doğrudan doğruya Anayasa Mahkemesinin takdir ve yetkisine bırakmıştır. Bu çerçevede içerisinde kanun siyasî partilerin gelir kaynakları ile ilgili düzenlemeyi şu esaslar etrafında toplamıştır :

a — Partilerin gelir neveleri, kanunda belirtilen çeşit ve ölçülerle sınırlıdır.

b — Gelir ve giderlerin, yazılı belgelerle belirtilmesi zorunludur.

c — Malî denetimin yazılı yol ve metotla gerçekleştirilmesi esastır.

B — Partilerin Esas Gelirleri :

Partiler için kanunda 13 çeşit gelir imkânı sağlanmış görün-

mektedir. Şu kadar ki bunlardan balo, müsamere, spor müsabakaları, piyango gelirleri ile, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden alınacak aidat ve bağışlar dışında kalanların gerçekleştirilme imkânları sınırlı ve tesadüfe bağlıdır. Örneğin üye aidatının beş lira ile sınırlandırılmış bulunması, üstelik aidattan borçlu kalanların, parti faaliyetlerine katılmalarına engel olmadığına açıklanması, teşkilât için normal sayılan gelir kaynaklarından da faydalanmayı, asgari haddine indirmektedir. Siyasî partilerin, amaçları dışında taşınmaz mal edinmelerinin yasaklanması (Md. 73. f 1), parti mameleki ile lokallerinin işletilmelerinden elde edilecek gelirleri de tesadüfe bağlı dolayısıyla önceden hesaplanamaz bir duruma sokmaktadır.

Siyasî partiler kanunu, bağışlar ve yardımlar konusunda da üç önemli sınırlama yapmıştır : a— Genel ve katma bütçeli dairelerle kamu iktisadi teşebbüsleri, özel kanunlarla kurulu bankalar ve diğer kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsü sayılmakla beraber ödenmiş sermayesinin yarısı devlete ait kuruluşlar ve bunlara bağlı bütün müesseseler, partilere bağışta bulunamazlar. b — Bunların dışında kalan gerçek veya tüzel kişilerin bir siyasî partiye aynı yıl içinde beş bin liradan fazla kıymette bağışta bulunmaları yasaktır. Siyasî partiler, ancak kimin tarafından yapıldığını açıkça belirten bir belgeye dayanarak bağış kabul edebilirler. c — Siyasî partiler yukarıda bahsi geçen daire, idare, teşebbüs, banka kurum, müessese, kuruluş, sendika, birlik, federasyon, konfederasyon ve derneklerden hiç bir suretle kredi alamazlar.

B — Adaylık gelirleri :

Parlamento konuşmaları sırasında adaylık için başvuranlardan, yoklamalardan önce alınacak «özel aidat» ile seçim için aday gösterilenlerin seçim giderlerine «katılma payları» çeşitli görüşler açısından tartışma konusu olmuştur. Bu arada seçime katılma paylarının 7,200 lirayı aşması ihtimali, bazı üyelerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Bir Milletvekili A bu ihtimal karşısındaki düşüncesini şu cümle ile özetlemiştir : a) Biz demokratik düzenin vazgeçilmez unsurları olan siyasî partileri, bu kanunla bir nizama sokmaya çalışırken, bu meclisi sadece zenginlerin yer alacağı bir kuruluş haline getirmekten öteye bir iş yapmamış oluruz». Bu uyarma üzerine, seçimlere katılma payının, bir yıl önceki millî gelirden adam başına düşecek payla sınırlandırılması teklifi, «bunun partilere empoze edilemeyeceği» gerekçeyle red olunmuştur. Bununla

beraber, seçimlere katılma payı kaldırılmış, seçim masraflarının ölçüsü, adayların mali kudret ve imkânlarına bırakılmıştır.

68 inci madde gereğince parti yönetmelikleriyle düzenlenmesi öngörülen yoklama adayları ile ilgili «özel aidat»ın tahmin edildiği gibi, 7,200 liraya ulaşmamakla beraber, partilerin kazanma şanslarına göre önemli yekûnlara yükselebildiğini aşağıdaki Tablo göstermektedir :

Siyasî partilerin önseçimlere katılan adaylarından aldıkları aidat

Önseçime giren

Siyasî Parti	Aday sayısı	Aidat toplamı
AP (5,000 - 2,500)	954	2,797,500
CHP (2,000)	685	1,370,000
CKMP (500)	372	186,000
MP (500)	273	136,000
YTP (0-1,000)	335	167,000
TİP (100)	385	— (34)

Ön seçimi kazanan adayların «seçime katılma payı» olarak harcadıkları paraların miktarını tesbit etmek imkânı yoktur. Ancak yukarıda da işaret edildiği gibi, ön ve son seçimlerde kazanma emelile bir kısım adayların yüzbinleri aşan şahsi sarfiyatta buldukları bir gerçektir.

C — Partilere devlet bütçesinden yardım edilmesi :

Partilere devlet bütçesinden yardım edilmesi sorunu, günümüzde çeşitli sebeplerle hukukî ve siyasî alanda en çetin bir tartışma konusu haline gelmiştir. Siyasî partilere devlet bütçesinden yardım etme esası, Demokrasi dünyasında sadece Batı Almanya'da Bütçe kanunu ile kabul edilmiş ve uygulanmış bulunmakta idi (35).

(34) Abadan, N. op. cit. S. 355.

(35) Batı Almanya Meclisi (Bundestag), «Bütçe Komisyonu» nun teklifi üzerine, 1959 yılında «Partilerin siyasi eğitim çalışmalarını teşvik» maksadile beş milyon marklık (15 Milyon türk lirası) bir ödenek verilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine bir talî komisyon kurularak yardımın dayanacağı esasları kararlaştırmıştır. Bu esasların başında yardımların Mecliste temsil edilen partiler mebuslarının sayısına göre dağıtılması kabul edilmiştir. Şu kadarki, 1960-1961 yıllarından başlayarak, «Hür Demokrat Parti» (Freie Demokratische Partei), partilere ayrılan payların iki misline çıkarılmasında direnmişse de başarılı bir sonuç alamamıştır. Ancak 1962 İlk Bahar seçimlerinde «Hıristiyan

Türk siyasî partiler kanununun aynı ilkeyi kanunlaştırmış bulunması, (Md. 74) memleketimizin hukuk ve siyaset bilimcileri için ilgi çekici bir araştırma ve inceleme konusu yaratmıştır.

Aslında ne «Hükûmet tasarısı» nda ne de «Siyasî Partiler kanunu» nun Millet Meclisince kabul edilen ilk şeklinde yer almamış bulunan 74 üncü maddenin kanun metnine girmesi, «Senato Geçici Komisyonu» nca son safhada kararlaştırılmıştır. Bu konuda ileri sürülen gerekçe, «partilerin faaliyetlerini mali bakımdan özel veya mesleki baskı gruplarının etkilerinden kurtarma; partilerin fikir partileri olarak gelişebilmeleri için gerekli araştırma, inceleme ve fikir yayma teşkilâtını kurabilmelerini sağlamanın bir zaruret olduğu» düşüncesine dayanıyordu (36). Bu düşünce meclislerde kuvvetli şekilde temsil edilen partiler için -alacakları paylar bakımından- elbetteki çok çekici bir kuvvet taşımakta idi.

Nitekim Millet Meclisinde yapılan görüşmelerde sözcü C. Kırca bu yardımın gerekliliğini şu gerekçeye dayanarak savunmuştur. «Siyasî partiler rejimini, siz Tüccarların, sanayicilerin, kapitalistlerin düdüğünü çalıyorsunuz bühtanından kurtarmak için bu finansman tarzı zaruridir». Bu davranışa karşı direnme C.H.P. Niğde Milletvekili «Ruhi Soyer» den gelmiştir. Ona göre «yılda 10 Milyonu öngören bu malî yardım, çok ızdırap çeken köylünün yol ihtiyacına sarfedilmelidir. Partiler, kendi üyelerinin varlıkları ile memleket yüzeyinde itibarlı kişi ve kurumlardan para toplamalıdır» (37).

Millet Meclisinde «Siyasî partiler kanunu» sözcüsü ile R. Soyer arasındaki bu görüş ve anlayış ayrılığı, Batı Almanya'nın iki ünlü siyaset bilimcisi arasında da bir tartışma konusu olmuş, sonra da «Karlsruhe» deki «Federal Alman Anayasa Mahkemesi» nin Temmuz 1966 ortasında açıkladığı kararla «Devlet bütçesinden siyasî partilere yardım konusu» nda en yüksek yargı organının kanaati belirlemiştir.

Hem Federal Alman Anayasa Mahkemesi üyesi, aynı zamanda Göttingen Üniversitesi Profesörü olan Gerhard Leibholz, özellikle 1961 Anayasamızın 56 ve 57 maddelerinin ilham kaynağı olan Bonn

---

Demokrat Partisi» (CDU) ile «Hür Demokrat Parti» (FDP) koalisyonunun, «Sosyal Demokratlar»a (SDP) karşı müşterek oyları ile, sarf gayesi belirtilmeksizin «15» milyon marka çıkarılmıştır. Bk. Dübber, U. Parteifinanzierung in Deutschland, Westdeutsche Verlag, 1962 S. 8.

(36) Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, S. sayısı 649, S. 5.

(37) Ayrıntılı bilgi için Bk. Abadan, N. op. cit. S. 64.

Anayasasındaki 21 inci maddenin ruhuna ve anlamına uygun olarak, devrimize hâkim külte demokrasisinde, «Siyasî partilerin Halkoyunun belirtilmesinde esas rolü oynadıkları; dolayısıyla Anayaca tanınmış bir devlet organı olarak, genel bütçeden mali yardım görmelerinin eşya tabiatının gerektirdiği kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir sonuç olduğu» tezini savunmuştur. Leibholz'a göre. Bonn Anayasasının 21 inci maddesi, partileri, bir yandan «halkın siyasi iradesinin belirtilmesinde başlıca yetkili kamu organı saymak; öte yandan onlara «gelir kaynakları hakkında hesap verme sorumluluğunu yüklemek suretile, açıktan açığa vergi gelirlerinden faydalanmaları esasını bir temel prensip olarak benimsemiş ve kanunlaştırmıştır.

Buna karşılık, Dolf Sternberger, «bahtsız ve uğursuz» bir hüküm olarak vasıflandırdığı 21 inci maddenin «siyasî partileri, dernekler olmaktan çıkarıp, devlet makam ve organları haline getirmediğini» ileri sürmekte, bu konudaki fikirlerini şu düşünce mihrakında özetlemektedir : «Siyasî partiler, devlet bütçesinden beslendikleri ölçüde toplumdaki köklerinin kuruması tehlikesi çoğalacaktır. Vergi ödeyen vatandaşlar çoğunluğuna zorla yüklenen gelirlerden faydalanmaları arttıkça devlet organları niteliğine yaklaşacaklardır. Oysaki siyasî partilerin devletten değil, doğrudan doğruya halktan ve toplumdaki alacakları canlılık usaresi ve enerji kudretile yaşamaları, onların görevlerinde başarılarını ve amaçlarına ulaşmalarını daha kolaylıkla sağlayacaktır» (38).

Alman Anayasa Mahkemesinin kararı :

Bu arada Karlsruhe'de bulunan Federal Alman Anayasa Mahkemesinin İkinci Dairesince verilip okunması 54 dakika süren kararı 19 Temmuz 1966 Salı günü ilgililere duyuruldu. Bu karar, Alman Anayasasının 21 inci maddesi ve partilerin devlet bütçesinden finansmanı konusunda birbirine aykırı görüşlerini yukarıda özetlediğimiz iki siyaset bilimcisinden daha ziyade Sternberger'in düşüncesine uygun sonuçlara varmakta; dolayısıyla o güne kadarki uygulamalarının hukuki duruma uygun olmadığını tesbit etmiş bulunmaktadır.

(38) Dolf Sternberger : Staatsparteien oder Bürger «parteien» Devlet partilerini, yoksa vatandaş partilerini? Frankfurter Allgemeine, 4 Eylül 1966 Pazartesi. Nr. 79/D. 2954 A. Dolf Sternberger halen Heidelberg Üniversitesinin «Siyaset Bilimi» profesörüdür.

Mesele 1964 başlarında Parlamentolarda temsil edilmeyen küçük partiler tarafından Anayasa Mahkemesine getirilmişti. Bunların avukatları, davalarını haklı göstermek için, esas taleplerini temsil ettikleri partiler hasabına pay istemekten daha çok devlet parası ile partilere yardımın toptan menedilmesi noktasında topladılar. Bu davranışta davacılar arasına sırf Anayasayı koruma kaygısı ile katılan Hessen Eyaleti (Land) Başbakanının temsilcisi SPD nin ünlü hukukçusu Adolf Arndt'un parlak müdafaası olağanüstü etki yaratmıştır. Arndt, savunmasında aslında devlet gelirlerinden yeter ölçüde faydalanan SPD'nin Hessen Eyaletinde Hükümet Başkanı olarak «Zinn» in, «Partilerin sadece devlet kesesinden yardım görerek çalışmalarının» Anayasa'da yer alan 21 inci maddenin ne lâfzına, ne de mana ve gayesine uymadığı» kanısına içten inanıp sarıldığı görüşünde direnmiştir.

Buna karşılık -SPD (Sosyal Demokratlar dahil- devlet gelirlerinden faydalanan büyük partilerin, devlet Finansmanı konusundaki görüş ve anlayışları, CDU (Hıristiyan Demokrat Partisi) mebusu, Prof. Burgbacher'in 15 Nisan 1964 de şu kısa olduğu kadar iddialı beyanında en karakteristik ifadesini bulmuştur. «Devlet biziz. Bizlerden başka ve ayrı bir devlet yoktur». Bu tez büyük partiler sözcülerince sonuna kadar ısrarla savunuldu. Bu tartışmalar sonucunda Anayasa Mahkemesi kararının, 30 Temmuz 1966 da bildirilmesi kararlaştırılmıştı. Şu kadarki Mahkeme kararın tebliğini bir üyenin hastalanmış olması gerekçesile erteledi. Kulis arkasında dönen söylentiler, kararın 1965 seçimlerinden sonraya bırakılmasında teknik ve politik faydalar düşünüldüğü gerekçesinde düğümlendi.

Arada diğer ilgi çekici bir olay'da, Anayasa Mahkemesinde «Siyasî partiler» konusunun gerçek otoritesi olduğu şüphe götürmeyen G. Leibholz'un «NDP. Nationale Demokratische Partei» (Nazi partisinin halefi) rolündeki kuruluşun avukatı Freiherr von Stachellberg tarafından, bu konudaki kesin kanısını Ekim 1966 da, 1965 yılında Würtzburg'taki, «Devlet teorileri» otoritelerinin geleneksel Seminer ve bilimsel tartışmalarında, tabii üyesi olduğu «Federal Alman Anayasası Mahkemesinin İkinci Dairesi» Genel Kurulu kararına katılmasının doğru olamayacağı teklifi sayıları bu surette yediye inen İkinci Daire üyelerince desteklenmiştir.

Bu siyasî ve şahsi engel ve aksamalara rağmen, 19 Temmuz 1966 da en Yüksek yetkili yargı organınca, siyasi partilere devlet hazinesinden yardım yapılması konusu, sadece örnek aldığımız

«Alman Devlet ve Anayasa hukukunun ilkeleri ve uygulama kural-ları bakımından değil» memleketimizde de, «Anayasa ilkeleriyle Si-yasî Partiler kanununun, demokratik gelişmemize ve siyasi oluşu-mumuza etkilerini değerlendirme bakımından da faydalı bir karşı-laştırma örneği olacağı düşüncesile bir dereceye kadar konumuz çerçevesini aşmayı lüzümlü saydık.

Esas kararın hukuki ve siyasî özellikleri :

Aslında Karlsruhe Anayasa Mahkemesinin kararını siyasi parti faaliyetlerinde sistemli hukuki ve siyasi bir aydınlığa ulaştırıcı bir direktif saymaya imkân yoktur. Karar, gerçi çoğunluk partilerinin 1959 dan bu yana Devlet gelirlerinden har vurup harman savurma-larını sınırlama hedefine yönelmiştir (39).

Bu görüş açısından Federal Alman Anayasa Mahkemesinin ka-rarının ilkelerini, özet halinde şu esaslar mihrakında toplamada fayda vardır :

a — Siyasî partilere devlet bütçesinden devamlı yardım Ana-yasa'nın 21 inci maddesinin mana ve ruhu ile bağdaşmaz.

b — Siyasî partilerin 1959 dan önce olduğu gibi, kendi mali imkânlarından faydalanmaları (üye aidatı, bağışlar gibi) tabî ve zorunludur. Ayrıca Mahkeme, tafsilâtli kararında, siyasi partilerin faydalanmaları caiz olan kendi imkânlarını teferruatli bir sıraya tabi tutmaktadır.

c — Siyasî partilerin, sadece seçim mücadelesi safha ve devre-sindeki harcamalarından bir kısmını makul ölçü ve çerçevede dev-let gelirlerinden sağlamalarının caiz sayılması gerekmektedir. An-cak bunda hiç bir zaman veya sebeple partilerin, şu veya bu yönde aşırı masraflı bir yönetim ve eğilime sürüklemelerine meydan ver-meyecek tedbirler alınmalıdır (40).

d — Siyasî partilerin, «halk iradesinin belirtilmesindeki gö-re-vi, hür bir demokratik nizamın gerektirdiği yönde aşağıdan yuka-rıya, -başka bir deyimle- halktan hükûmete doğru etkili olması sağ-

(39) 1965 seçimlerinde devlet bütçesinden partilere yardım 38 milyon D. Marka yükselmiş, genel masraf özel bağışlarla 83,5 D. Marka ulaşmıştır. 1961 ile 1965 arasında partilerin masrafları % 47 oranında artmıştır. Anayasa Mahke-mesi kararının bir hedefi de, bu ölçüsüz israfın önlenmesidir.

(40) Gerçekte siyasi partiler seçim ve propaganda masraflarının finansmanında, ba-his konusu partiyi destekleyen grupların devlet bütçesinden yapılan yardım-larla yarış eden katkıları vardır.

lanmalı; devlet organlarının halk iradesini tayin etmesi eğilimi önlenmelidir.

Anayasa Mahkemesinin kararı, özellikle bu güne kadar devlet yardımından geniş ölçüde faydalanan siyasi partileri, seçim zamanları dışındaki çalışmaları ile teşkilâtı ayakta tutmak için yeni özel kaynaklar arama zorunluğunda bırakmıştır. Bu durumun Almanya'nın siyasi partiler çalışmaları yönünden devlet yardımının boş bıraktığı alanda ne gibi sakıncalar yaratacağı, önümüzdeki yılların siyasi hayatındaki gelişimle ortaya çıkacaktır.

Şimdiki halde tatsız bir sürprizle karşılaşan siyasî partilerin, ön tasarı halinde düşündükleri ilk tedbirler, geniş ölçüde teşkilâtlanma ve yayılma projelerinden şimdilik vazgeçmiş görünmeleridir. Bu cümleden olarak, örneğin sanayici kapitalist çevrelerin geniş ilgi ve yardımları ile desteklenen «FDP» Hür Demokrat Parti'nin Büyük Koalisyon dışında ve devlet yardımından yoksun kalması yüzünden iki yüz yerde yeniden açmayı düşündüğü yeni enformasyon ve propaganda teşkilâtından vazgeçtiğini açıklaması, semptomatik bir belirti olarak ileri sürülebilir. Bu arada özel ilgi çeken bir noktada devlet gelirlerinden üç büyük partinin, Mahkeme kararının tebliğinden dört gün önce, 15 Temmuz 1966 da devlet gelirlerinden Ağustos sonuna kadarki paylarını almış ve sarfetmiş bulunmalarıdır (41).

Türk Partiler kanununun öngördüğü sistem :

1961 Anayasamız, siyasî partiler konusunda kütle demokrasisinin gelişimine uygun bir anlayışı benimseyerek bu kuruluşları, kamu hukukunun tüzel kişileri, dolayısıyla devlet organları niteliğine kavuşturmuştur. Bunun mantıkî sonucu, devletin halk iradesinin belirtilmesinde aracılık eden siyasî partilerin kaderi ve halk yararına gelişimi ile yakından ilgilenip onları gerekli ölçüde maddi ve manevi yardımlarile desteklemesidir. Aslında kanun tasarısının Millet Meclisindeki sözcüsü de -yukarıda belirtildiği üzere- partilere devlet bütçesinden yardımın gerekçesini, araştırma ve fikir yayma maksadına dayandırmış, ancak bu gaye kanun metninde açıkça belirtilmemiştir.

(41) Bu payların tutarı :

$$C D U / C S R = 1,146,235 + 397,972 = 1,544,207 \text{ D.M.}$$

$$S D P = 1,219,594 \text{ D.M}$$

$$F D P = 402,863 \text{ D.M tır.}$$

Bu gayenin kanunda belirtilmesi halinde, devlet yardımının partilere sadece üyelerini, siyasi eğitim ve yetiştirme konusuna kullanılmak maksadile verilebilmesi zorunluğu doğacaktı. Bu günkü durumda siyasî partiler, kendilerine kanunun tayin ettiği ölçüde yapılan devlet yardımını, istedikleri maksat için kendi takdir ve ihtiyaçlarına göre kullanma serbestliğine sahiptirler. Bunun sadece geniş seçmen kütlerince desteklenen büyük partilere avantaj sağladığı, buna karşılık vatan yüzeyinde henüz kök salmamış siyasi kuruluşlar için zararlı olduğu inkâr götürmez bir gerçektir.

Bir önceki seçimlerde alınan oy sayısına ayarlanan pay dağıtımının, partiler arasında eşit rekabet ve mücadele imkânını temelden yıktığı doğrudur. Nitekim siyasi partiler kanununun 74 üncü maddesi, genel Milletvekili seçimlerin muteber oyların Türkiye çapında :

1 — % 5 inden % 10 ununa kadar oy alan partilere her yıl beş yüz bin lira;

2 — % 11 inden % 20 sine kadar oy alanlara bir milyon lira;

3 — Yüzde yirmibirinden yüzde otuzuna kadar oy alan siyasi partilere her yıl iki milyon lira;

4 — Yüzde otuzbirinden yüzde kırkına kadar oy alan siyasi partilere her yıl iki milyon beşyüz bin lira;

5 — Yüzde kırkbirinden yüzde ellisine kadar oy alan partilere her yıl üç milyon lira;

6 — Yüzde ellisinden fazla oy alan siyasi partilere ise her yıl üç milyon beş yüz bin lira; Hazinece ödeneceğini, ön görmektedir. Bu ödemenin mali yıl başlangıcını takibeden ilk hafta içinde tamamlanması zorunludur.

Bu hükmün Parlamenteoda temsil nisbeti yüksek partilere seçim mücadelesinde ne kadar avantajlı bir duruma kavuşturduğu meydandadır. Nitekim A.P. nin nisbi temsil sistemine rağmen, altı parti arasında bizzat yöneticilerinin de beklemediği % 52 oranında kazandığı tek başına mutlak çoğunluğu elde etme başarısını, ileride değineceğimiz diğer sebepler dışında özellikle eşsiz mali imkânlarına borçlu olduğu kanaati umumidir. Halk arasında A.P. nin seçimlerde devlet yardımı dışında da elde ettiği yardımlardan faydalanılarak hesaba sığmaz ölçüde para sarf ettiği ileri sürülmüştür.

Gerçekten A.P. 1965 seçimlerinde, sadece ön seçim adaylarından ve devlet hazinesinden aldığı paralarla altı milyon civarında

masraf yapmak imkânına sahip olmuştur. Ayrıca kapitalistler ve sanayiciler tarafından geniş ölçüde desteklenmiştir. Buna karşılık bu gün de Anamuhalefet partisi olan C.H.P. ancak dört milyona yaklaşan resmi geliri ile etkili bir mücadele yapamamıştır. Üstelik sosyal reformlar gerçekleştirme davası ile seçim kampanyasına giren C.H.P. liler hakkında karşı partililer tarafından gürültülü propagandalarla tekrarlanan «komünistlik, dinsizlik, Allahsızlık, ithamları, % 60 ı okur yazar olmayan seçmenler arasında geniş ölçüde aleyhte etkiler yaratmıştır.

İlk defa genel seçimlere katılan T.İ.P. ise her türlü mali kaynak ve yardımlardan yoksun olarak seçimlere girmiştir. Bu parti, ön seçim adayları için tesbit ettiği özel aidatın da ihtiyari olduğu esasını kabul etmesi sebebiyle 385 adaydan hiç bir gelir elde edememiştir. Ayrıca bir önceki seçimlere katılmamış bulunan T.İ.P., her türlü maddi destekten yoksun olarak seçim mücadelesinden, savunduğu fikirlerin Türkiye için yeniliği ve dinamik taktiği yüzünden örneğin nisbeten geniş mali imkânlarla sahip C.K.M.P. den daha başarılı bir netice alarak çıkmıştır.

1965 seçimlerinde nisbi temsil esasına rağmen altı parti arasında tek başına % 50 nin üstünde çoğunluk elde etmiş bulunan A.P. nin bundan sonra her yıl sadece devlet bütçesinden üç milyon beşyüz bin liralık mali yardıma hak kazanmış olması, diğer partileri bundan sonraki çalışmalarında çok daha güç bir duruma düşürtür. Bu durum karşısında siyasi parti çalışmalarının devletçe finansmanı konusunu, yukarıda değindiğimiz Alman Anayasa Mahkemesi kararından da ilham olarak, ciddi bir inceleme süzgecinden geçirip siyasi mücadele de bütün partilere eşitlik ve adalet ilkelerine uygun imkânlar ve şartlar sağlanması konusunu ciddiyetle ele alma gerektiği kanısındayız.

Mali Hükümler başlığını taşıyan Üçüncü Kısımın İkinci Bölümü, Partilerin harcamalarını mali sorumluluğu (Md. 76, 77), Üçüncü Bölümü, Mali hükümlerin müeyyidelerini, icabında parti gelirlerine Hazinece el koymayı (Md. 78); Dördüncü Bölümü, parti içi mali denetimi (Md. 79). Nihayet Beşinci Bölüm, Anayasa Mahkemesinin denetimi ile ilgili esasları (Md. 80 - 82) düzenlemektedir :

Buna göre, siyasi partiler her yılın Nisan ayı içinde bir önceki takvim yılına ait gelir ve giderleri gösteren kesin hesap ve bilanço-yu, Cumhuriyet Başsavcılığı ile Anayasa Mahkemesi Başkanlığına verme zorundadırlar. Mali denetim Anayasa Mahkemesi, bu konu ile ilgili araştırma ve incelemelerde Cumhuriyet Savcılığı tarafın-

dan yapılır. Siyasî partilerin, her yıl Nisan ayı içinde yerine getirme zorunda buldukları hesap verme ödevini, sadece Y.T.P. zamanında yerine getirmiştir. Diğer partiler hakkında ne muamele yapılacağı henüz bilinmemektedir.

Parti Yasaklamaları :

Anayasamızın açıkca belirttiği üzere «ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları» (Md. 56. f. 3) olarak vasıflandırılan siyasi partilerin, modern kütle demokrasisine dayanan toplum ve devlet düzeninde yapıcı ve yürütücü görevleri ölçüsünde yıkıcı ve dağıtıcı roller oynamaları ihtimalinin de dikkatten uzak tutulmaması gerekir. Bu sebeple çok partili Batı demokrasilerinde bir yandan siyasi kuruluşların serbestçe gelişme ve çalışma imkânları hukukî teminatla sağlanırken, öte yandan bozguncu faaliyetlerde bulunmalarını önleme amacını güden etkili kanuni tedbirler alınmasına da ihtimam edilmektedir (42).

Türk siyasi partiler kanununun Dördüncü Kısımında yer alan yasaklar da partilerin serbestçe kurulup çalışabilmelerinden doğması ihtimali bulunan sakıncaları önleme gayesini gütmektedir. 34 maddelik bu kısım, aslında geniş ölçüde Anayasa ile Ceza kanunu ve diğer özel mevzuatta yer alan hükümleri tekrar niteliğini taşımakla beraber, parti yasaklamaları konusunu toplu bir düzene bağlamaktadır. Bu esasları ana çizgileriyle şu şekilde özetlemek mümkündür :

I — Birinci Bölüm : Siyasî partiler, Türkiye Devletinin Cumhuriyet olan şeklini değiştirmek; millî egemenliği bir sınıf veya zümreye bırakmak amacını güdemezler. 26 Kasım 1934 tarihli kanunla yasaklanan Sultanlığa ait eski unvan ve nişanları yeniden yaşatma yoluna gidemezler (Md. 83 - 85).

II — İkinci Bölüm : Siyasî partiler, Milli Devlet niteliğini ko-

---

(42) Anayasamızın parti kurma serbestliğini teminata kavuşturan 56 ve 57 inci maddeleri ile Bonn Anayasasının 21 inci maddesi Siyasî partilerin iç düzeninin demokratik ilkelere uygun esasını öngörmektedir. Bu ilkeleri dolayısıyla parti yasaklamalarını teferruatla belirten bir siyasî partiler kanunu, hazırlık çalışmalarına rağmen henüz yürürlüğe girmemiştir. Bu eksikliğe rağmen Ankara Üniversitesi öğretim üye yardımcısı Coşkun Sav, «Bonn Anayasasına göre siyasi partilerin kapatılması» başlığını taşıyan etüdü ile konuya her yönden aydınlatmıştır. Ankara yarı açık Cezaevi Matbaası 1966.

rumakla görevlidirler. Bu sebeple Bağımsızlık, ülke bütünlüğü, Devletin tekliği, Millet bütünlüğü, eşitlik ilkelerine aykırı amaçlar güdemezler. Irkçılık ve bölgecilik yapamazlar (Md. 86 - 91).

III — Üçüncü Bölüm, özellikle Anayasanın lâiklik ilkesile lâik devlet düzenini ve Atatürk devrimlerinin verilerini koruma amacını gütmektedir (Md. 92 - 99). Buna göre siyasi partiler :

a — Anayasanın lâiklik ilkesini değiştirme, Halifeliği yeniden diriltme, lâik Devlet düzenini yıkma, din farklılığına dayanma dini törenler tertipleme veya bunlara katılma amaçlarını güdemezler.

b — Türk toplumunu Çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak ve Devletin lâiklik niteliğini korumak maksadile Atatürk devrinde çıkarılan ve yeni Anayasaca da korunan yedi kanunun hükümlerine aykırı amaçlar güdemezler.

Siyasî partiler kanununun 94 üncü maddesi, lâik devlet düzeninin korunması şartlarını şu hükme bağlamaktadır : «Siyasî partiler, Devletin sosyal, iktisadî veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasi yahut şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyle her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edici ve kötüye kullanıcı faaliyetlerde bulunamazlar».

Bu açıklığa rağmen gerek 1965 Millet Meclisi genel seçimlerinde gerek 5 Haziran 1966 Cumhuriyet Senatosu ara seçimlerinde propaganda faaliyetlerinin ağırlık merkezini lâiklik ilkesine aykırı hareket ve beyanlar teşkil etmiştir. O kadarki adaylardan bir kısmı «Müslüman Türk Devletinin, din kuralları üzerine kurulması gereklik ve zorunluğunu» yer yer rahatça ve pervasızca savunmuşlardır. Son af kanununun kapsamına giren 79 Milletvekili ve Senatöre ait 91 dosyadan büyük çoğunluğunun lâiklik ilkesine ve lâik devlet düzenine aykırı hareketlere ait olması üzüntü verici bir gerçektir.

IV — Dördüncü Bölüm, demokratik düzenin korunması ile ilgili hükümleri kapsamaktadır (Md. 100 - 104). Buna göre, siyasi partilerin, tek dereceli genel oy ilkesine bağlı çok partili demokratik düzene, Anayasanın ikinci kısmında yazılı temel hak ve hürriyetlere, 27 Mayıs hareketinin meşruluğu esasına aykırı amaç gütmeleri yasaklanmaktadır. Ayrıca 104 üncü madde, 27 Mayıs 1960 dan 15 Ekim 1961 e kadar yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilerin adlarını veya bunlara benzeyen adlar taşıyan teşekküllerin kuruluşlarını yasaklamıştır. Hatta daha ileri giderek siyasi parti-

lerin, aynı süre içerisinde yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilerin, devamı olduklarını ileri süremeyecekleri açıklanmıştır. Bazı siyasi parti mensuplarının ara sıra bu hükme aykırı iddialarda buldukları görülüyorsa da bunların partiyi ilzam edemeyeceği kanısı hâkimdir.

V — Beşinci Bölüm : Genel yasaklamalar

Üç maddeden ibaret bu bölümde «genel ahlâk ve âdaba aykırı amaçlar güden siyasi partilerle komünist, anarşist, faşist, nasyonal-sosyalist veya bu anlama gelen siyasi partilerin kurulamayacağı açıklanmaktadır. Nihayet siyasi partilerin askerlik ve savunma hizmetlerine hazırlayıcı eğitim ve öğretim faaliyetlerine girişemeyeleri, üyeleri için üniforma ve devamlı kullanılacak kol bağı ihdas edemeyecekleri belirtilmektedir. Türkiyemizde siyasi partilerle mensuplarının genel ahlâk ve âdaba riayet dereceleri, ayrı ve ilginç bir araştırma konusu ise de, siyasi münasebet, davranış ve müca-delelerinde siyasi ahlâk kuralları ile ilişkilerinin hayli zayıf olduğu görülmektedir.

Beşinci Kısım : Siyasî partilerin kapatılması (Md. 108 - 115).

Tek bölümlük bu kısımda siyasi partilerin kapatılması ile ilgili yargılama merci ve usulleri belirtilmektedir. Buna göre, Anayasamızda da belirtildiği üzere (Md. 57. 64) Siyasî partiler aleyhine açılan kapatma davalarına bakma ve bunlar hakkında karar verme yetkisi sadece Anayasa Mahkemesine aittir (Md. 108. f. 1). Anayasa Mahkemesine Cumhuriyet Başsavcılığınca nasıl dava açılacağı, belli organ veya parti üyelerince girişilen fiillerin, hangi şartların gerçekleşmesi halinde parti tüzel kişiliğini ilzam edeceği etraflı şekilde belirlenmiştir.

Kanundaki parti yasaklarına aykırı hareket eden bir siyasi partinin kapatılması için dava açma hususunda üç yöntem vardır:

- 1 — Cumhuriyet Başsavcısı resen harekete geçebilir.
- 2 — Bakanlar Kurulunun tasvibi ile Adalet Bakanı bu hususta bir istemde bulunabilir.
- 3 — Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısında grubu olan parti adına Merkez karar organının salf çoğunluğunun tasvibine dayanılarak Başsavcılığa başvurulabilir.

Siyasi partiler kanunu ayrıca «Parti Yasaklarını İnceleme Kurulu» adı ile, yargıtay Ceza Daireleri Başkanlarından kurulu yepyeni bir organ yaratmıştır (Md. 109). Bundan maksat, Cumhuriyet Başsavcısının dava açmasını tahriki işinin, iktidardaki partilere ait bir imtiyaz haline gelmesini önlemedir. Eğer Başsavcı, siyasi partilerin dava açma ile ilgili taleplerini red ederse, partiler bahsi geçen Kurula itiraz edebilirler (Md. 110. f. 4).

Bu kısımda yer alan çapraşık ve tafsilâtlı usul hükümlerinin eleştirilmesi faydalı görülmemiştir. Ayrıca kanunun muhtevası bahsinde işaret edildiği üzere sonradan kanuna sun'î ve geçici olarak ilâve edilen teknik bazı hükümler tahlile değer bir önem taşımamaktadır.

SONUÇ

Türk siyasi partiler kanunu -yukarıda etraflı şekilde belirtilen eksik ve noksanlarına rağmen- siyasi partilerin faaliyetlerini düzenleme alanında ileri bir adım teşkil etmiştir. Her şeyden önce bu kanun, siyasi partilerin hukuki statüsünü derneklerden ayırarak onlara kamu hukuku tüzel kişilikleri niteliği kazandırmıştır. 648 sayılı kanun, siyasi partilerin modern kütle demokrasilerinde fiilen (de facto) taşıdıkları önemli rol ve mevkiye hukuki (de iure) şekilde vererek değerlendirmiştir. Denebilir ki bu kanun, geniş çerçevesiyle bu konudaki mevzuat arasında hukuk tarihinde önemli bir yer alacaktır.

Şu kadarki kanunun gerçek değeri, Türk siyasi hayatının güç ve çapraşık problemlerini isabetli ve başarılı bir uygulama sonucunda çözebilme derecesile belirecektir. Bu güne kadarki tecrübeler, hemen her memlekette siyasi hayatın akışını ve gelişimini hukuki kalıp ve sınırlar içinde tutabilmenin zorluğunu göstermiştir.

Öte yandan kanunun çok tafsilatlı olması, bazı hükümlerinin anlaşılmasını güçleştirmekte dolayısıyla tatbik kabiliyetini daraltmaktadır. Ayrıca kanun, bürokratik hükümlerle parti üyelerinin ve partilerin aslında hürriyet içerisinde gelişmesi gereken faaliyet ve münasebetlerini de dar kalıplar içerisine sokmuştur.

Nihayet siyasi partiler kanunu yargı organlarına ağır görev ve ödevler yüklemiştir. Kayıtsız şartız bağımsızlığı üzerinde millet ve devlet olarak titrememiz gereken yargı erkine ezici bir siyasi sorumluluk yükü de yüklenmiştir. Türk siyasi sisteminin devam ve kararlılığı, Türk hâkimlerinin kanunun tatbik ve tefsirinde gösterecekleri basiret, liyakat, yetki ve cesaret ölçülerine bağlı kalmaktadır.